

Ante Jurčević

Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina

UDK: 904 : 736.2 (497.5 Knin) "06/07"
904 : 736.2 (497.5 Vrlika) "06/07"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 9. 2009.

Prihvaćeno: 5. 9. 2009.

Ante Jurčević

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

HR, 21 000 Split

S. Gunjače b. b.

ante.jurcevic@mhas-split.hr

| 55

Analizirajući skulpturu i arhitekturu s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina, autor pretpostavlja da su crkve na oba lokaliteta djelo iste klesarske radionice, koja ih je ujedno opremila i prvom fazom crkvenog namještaja.

Ključne riječi: *Crkvina u Gornjim Koljanima, Crkvina u Biskupiji kod Knina, radionica Majstora koljanskog pluteja, sarkofag s hipokampima*

SELO GORNJI KOLJANI nalazi se 10 km jugoistočno od Vrlike uz cestu koja ide u pravcu Vrlika–Ježević–Dragović–Dabar–Bitelić. Na sjeveroistočnoj strani sela nalazi se Bodrožića gradina, ispod koje su smješteni zaseoci Bokuni, Bodrožići, Iglende i Džukele.

Dvjesto metara ispod Džukelinih kuća nalazi se manja uzvisina na kojoj je smještena u suhozid složena velika gomila obrađenog kamena. Područje oko ove uzvisine zove se Crkvina i danas je većim dijelom potopljeno vodom akumulacijskog jezera Peruča. Akumulacijsko jezero u potpunosti je promijenilo izgled ovoga prostora i danas je teško shvatiti važnost položaja na kojem se nalaze Gornji Koljani i lokalitet Crkvina. Prije izgradnje akumulacijskog jezera selo Koljani bilo je podijeljeno rijekom Cetinom na Gornje Koljane, koji su se nalazili s lijeve strane rijeke, i Donje Koljane, s desne strane, a povezivao ih je Vukovića most (karta 1).

Vukovića most kao jedini prijelaz preko Cetine nije bio važan samo lokalnom stanovništvu, naseljenom duž lijeve i desne strane rijeke, nego je kao sastavni dio ceste koja je povezivala Sinj, Vrliku i Knin (pravcem Sinj–Bitelić–Dabar–Dragović–Vukovića most–Vrlika–Knin) imao i regionalnu važnost. Uz ovu prometnicu, samo na užem području gornjeg toka Cetine, nalazi se mnogo lokaliteta iz rimskog vremena na temelju kojih je K. Patsch pretpostavio da se ondje nalazilo jedan-aest manjih naselja i četiri veća, a najvažnije, *Herona*, bilo je smješteno iznad Gornjih Koljana.¹ Patsch dalje navodi da su se na području Gornjih Koljana “*nalazila dva aktivna pretorijanca, jedan eques praetorianus i jedan a scriniis praefecti praetorianus*”, zbog čega pretpostavlja da je ondje bio smješten i manji odred rimske vojske.²

Svoju stratešku poziciju Gornji Koljani zadržali su i u ranom srednjem vijeku, o čemu svjedoče nalazi iz grobova s lokaliteta Crkvina i dva karolinška mača pronađena s lijeve³ i desne⁴ strane Vukovića mosta. Ovaj prijelaz preko Cetine zasigurno je imao značajnu ulogu u formiranju antičkoga i srednjovjekovnoga naselja. Ostatci antičkoga naselja vidljivi su i danas na sjeveroistočnoj strani Bodrožića gradine, dok pretpostavke o položaju i veličini srednjovjekovnog nase-

Karta gornjeg toka rijeke Cetine prije izgradnje akumulacijskog jezera Peruča

lja možemo donositi samo posredno, na osnovi nalaza pronađenih u grobovima na lokalitetu Crkvina.

Prva arheološka istraživanja na ovome lokalitetu proveo je, kao povjerenik Hrvatskoga starinarskog društva, unijatski svećenik iz Vrlike Petar Stanić. On je u dvije kampanje od po tri dana “istražio” cijelu crkvu, i objavio dva izvještaja, iz kojih je vidljivo da su ga zanimali samo rimski natpisi, ali je uz njih donio i opis crkve.⁵ Nakon Stanićeva istraživanja L. Marun je 1897. izvršio reviziju na temelju koje je F. Radić izradio tlocrt.⁶ Detaljan historijat istraživanja i važnije radove koji su se bavili Crkvinom do 1980. donosi D. Jelovina,⁷ a u istoj publikaciji N. Jakšić, pišući o skulpturi s ovoga lokaliteta, izdvaja radionicu *Majstora koljanskog pluteja* kao jednu od najreprezentativnijih predromaničkih radionica na ovome prostoru.⁸

ARHITEKTURA

Premda je Stanić lokalitet “istražio” za šest dana, izvještaj što ga je objavio 1892. i u kojem donosi detaljan opis arhitekture, nije toliko površan.⁹ On je, pretpostavljam, F. Radiću poslužio kao podloga za označavanje tlocrtna situacije,¹⁰ a sasvim sigurno ko-

1 Patsch 1899, str. 69–124; Milošević 1998, str. 62–131.
2 Patsch, 1899, str. 75–76. Ta pretpostavka je potvrđena arheološkim istraživanjima 2009. g., tijekom kojih su otkriveni antički bedemi naselja.
3 Radić 1897, str. 99–109.
4 Milošević, tadašnji ravnatelj Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, otkupio je mač tipa K slučajno pronađen na desnoj obali rijeke Cetine.

5 Stanić 1891, str. 25–26; Stanić 1892, str. 73–76.

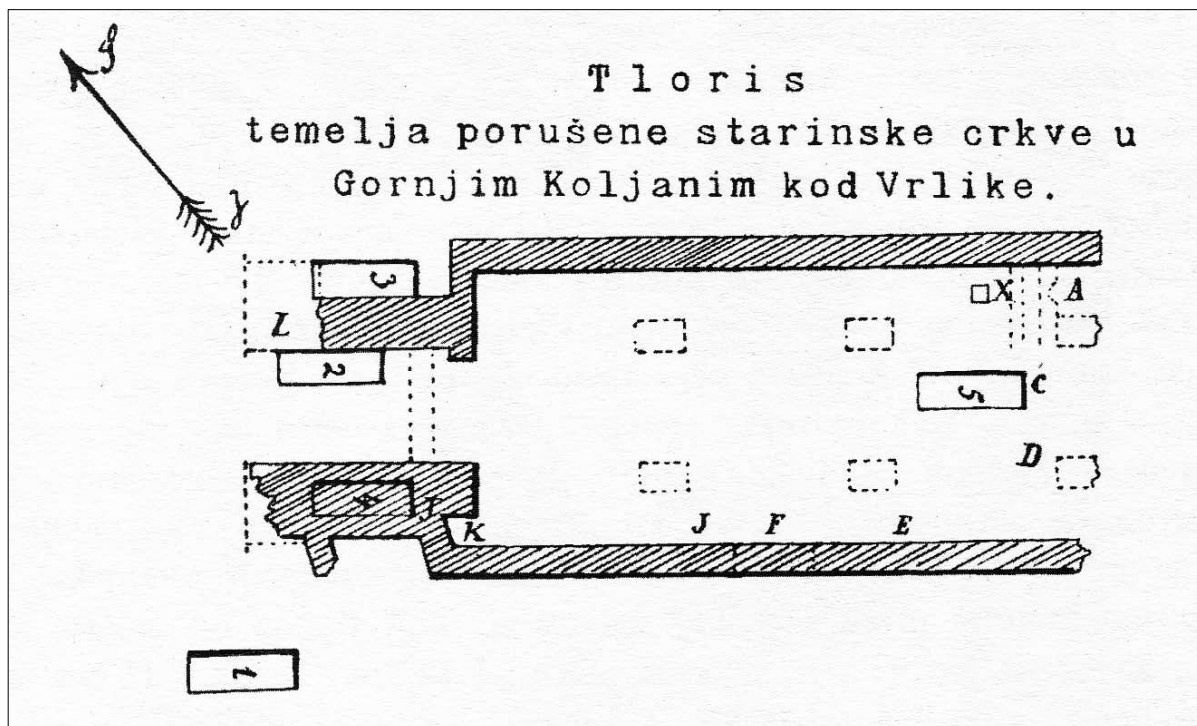
6 Radić 1900, str. 107.

7 Jelovina 1984 a, str. 227–243.

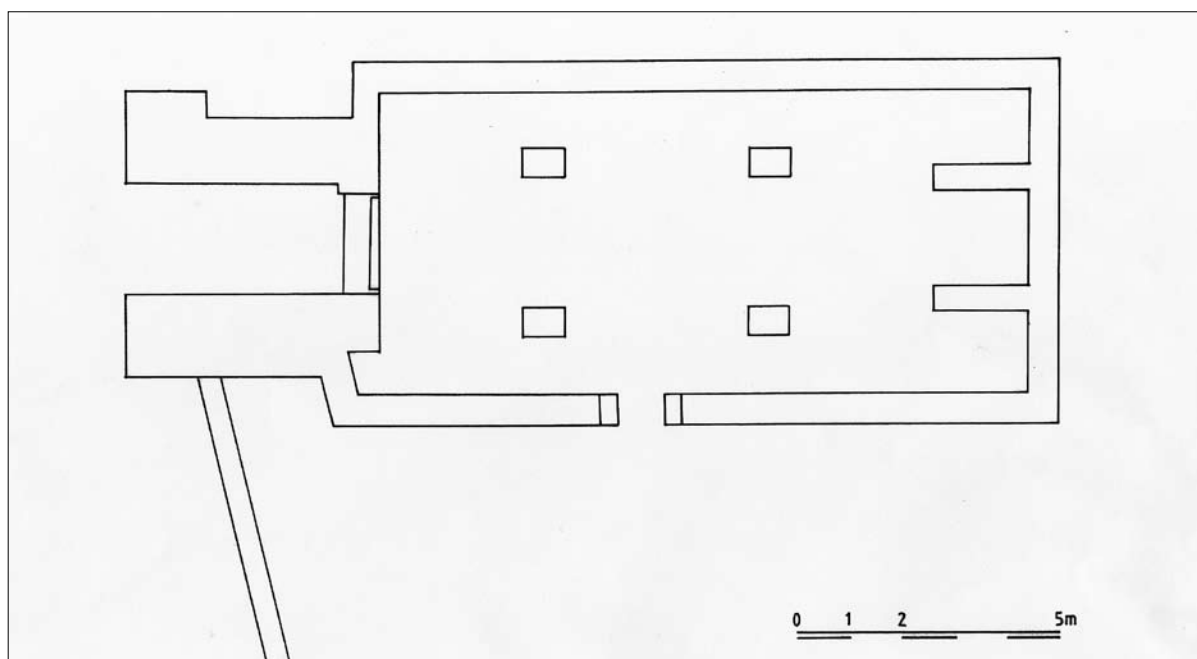
8 Jakšić 1984, str. 243–253.

9 Stanić 1892, str. 73–76.

10 Pretpostavljam da se Radić koristio Stanićevim tekstom kao podlogom za označavanje tlocrtna situacije, s tim da je Radić označio samo one dijelove arhitekture koje je zatekao, jer se njegove oznake pod A, X, C, J, K, L podu-

Tlocrt br. 1, donosi ga F. Radić 1900. g.

Tlocrt br. 2, donosi ga M. Zekan 2007.

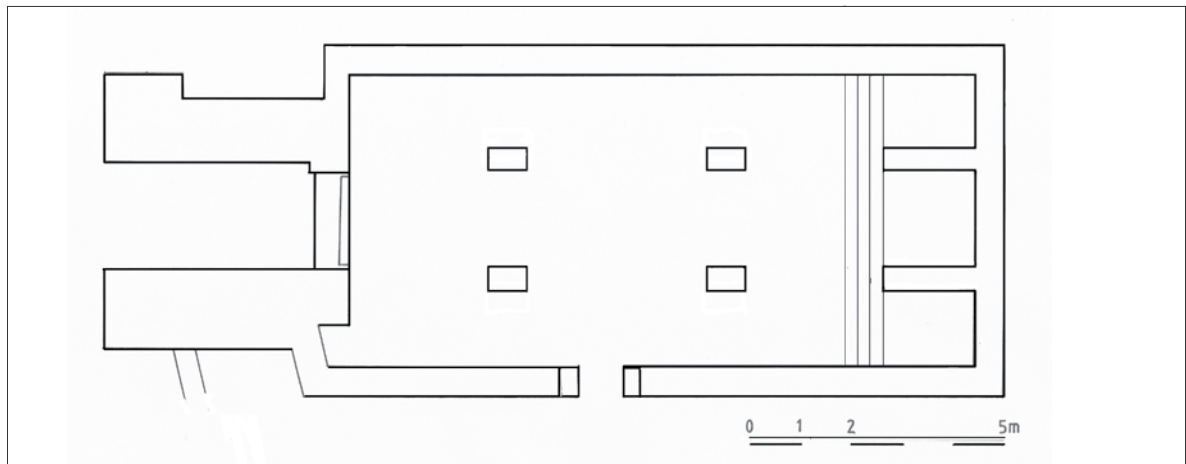
ristio je i M. Zekanu, koji ga je za potrebe izložbe *Dal-matinska zagora nepoznata zemlja*¹¹ nadopunio i donio cjelovit izgled crkve. Da bismo dobili što jasniju sliku

daraju sa Stanićevim, dok se oznake F, E i D razlikuju.

11 Zekan 2007, str. 137–148. Iskreno zahvaljujem kolegi M. Zekanu na ustupljenom još neobjavljenom tlocrtu, koji bi trebao biti prezentiran u drugom katalogu spomenute izložbe.

arhitekture, usporedit ćemo najnoviji Zekanov tlocrt sa Stanićevim izvještajem i Radićevim tlocrtom.

Tlocrt koji donosi M. Zekan većim dijelom odgovara Stanićevu opisu i Radićevu tlocrtu. Na Zekanovu tlocrtu različito je što su piloni pomaknuti prema bočnim zidovima i ne podudaraju se s pilonima na Radićevu tlocrtu. Kod Radića razmak između pilona odgovara širini glavnog ulaza i središnje apside te je na tom tlocrtu ucrtano 6 pilona, dok su kod Zekana dva

Tlocrt br. 3, rekonstrukcija A. Jurčević

zadnja (istočna) spojena u pregradne zidove svetišta. Stanić nigdje ne navodi pilone. Iz njegova izvještaja podrazumijevalo se da je crkva bila jednobrodna.¹² Najveći problem za rekonstrukciju arhitekture bio je istočni dio crkve, odnosno svetište. Radić ga na svom tlocrtu ne donosi jer ga nije ni zatekao,¹³ dok Zekan u potpunosti preuzima Stanićev opis: “Svetište je bilo sa dva zida razdijeljeno na tri dijela, koja su bila jednako duga t.j. 3 m, ali nisu bila jednako široka, jer sjeverni je prostor širok 1,44 m, srednji 1,80, a južni 1,58.”¹⁴ Iz ovog opisa sasvim je jasno da je crkva završavala ravnim zidom i trodijelnim svetištem.

Stanić međutim dalje navodi: “Kopajući uz sjeverni pobočni zid 3 m, došlo se je do triju primitivno od ploča učinjenih stepenica, na dnu kojih nadjena je oveća ploča sa šupljinom u sredini, u kojoj su bili usađeni kasnije nešto niže nadjeni stupovi, koji su po svoj prilici držali pregradu između svetišta. Širina svih triju stepenica iznosi 86 cm.”¹⁵

Prema Stanićevu opisu pregrada se nalazila ispred triju stuba koje su vodile do svetišta. Na tlocrtu M. Zekana stubište nije ucrtano, a na Radićevu, između oznaka \times i A, isprekidanom su linijom naznačene stube koje idu od SI zida do ispred središnjih pilona (Radićevih). Ispred oznake \times ucrtan je manji pravokutnik koji bi odgovarao mjestu na kojem je prema Stanićevoj pretpostavci bio utor za pilastar.¹⁶

Ostali dijelovi arhitekture (bočna vrata, JZ ugao i stubište na SZ vanjskom dijelu) nisu sporni jer se

podudaraju kod sva tri autora. Bočna vrata Stanić opisuje: “Kod H su bila pobočna vrata... Ta srušena ostala su u svome položaju kakogod su pala...”¹⁷

Na svome tlocrtu Radić je ova vrata označio slovom F, a donosi ih i M. Zekan i ona prema dimenzijama nadvratnika koji se nalazi u MHAS-u odgovaraju naznačenoj širini.

Slijedeći južni zid prema glavnim vratima, Stanić navodi: “...prema glavnim vratima namjerismo se na drugi nutarnji zid, u kome kod K nadjosmo za čudo u zid uzidan lijep komad ornamentike...”¹⁸ Pod istom oznakom i Radić je označio ovaj dio prostorije, a sasvim je jasan i na Zekanovu tlocrtu. Kod predvorja pod oznakom L Stanić je pronašao tragove stubišta i ta je oznaka naznačena na Radićevu tlocrtu.¹⁹

Usporedbom Stanićeva opisa i tlocrta što ih donose F. Radić i M. Zekan, može se zaključiti da je crkva u Gornjim Koljanima bila orijentirana JI–SZ. Na JI svetište je zatvarao ravan zid, a na SZ nalazio se zvonik. Dužina s predvorjem (zvonikom) na SZ dijelu iznosi 17,8 m, a širina 7 m. Unutrašnjost je s dva reda pravokutnih pilona bila podijeljena na tri broda. SI brod je uži od JI. Između svetišta i brodova nalazila se oltarna ograda iza koje su bile tri stube, a vodile su prema trodijelnim nišama. Predvorje crkve imalo je masivne bočne zidove proširene na ulazu u dužini od 1,5 m. Na tom dijelu širina im je 1,8 m, a u nastavku zid je širok 1,5 m. Ukupna dužina zidova u predvorju iznosi 4 m. Pravokutni plašt crkve na zapadnom uglu je deformiran i ne završava pod pravim kutom. Crkva je imala dva ulaza; glavni na zapadu i bočni na jugu.

12 Piloni su otkriveni naknadnom revizijom 1897; Jelovina 1984b, str. 228–229.

13 Radić 1900, str. 107.

14 Stanić 1892, str. 75.

15 Stanić 1892, str. 74–75. U ovom izvještaju Stanić u pet različitih konteksta spominje stube ispred svetišta.

16 Vidi bilj. 10.

17 Stanić 1892, str. 75.

18 Stanić 1892, str. 75. Ulomak zabata vidi katalog br. 1.

19 Stanić 1892, str. 75.

Sl. 1. Ulomak zabata, kat. br. 2

Sl. 2. Ulomak zabata, kat. br. 5

SKULPTURA

Skulpturom s ovoga lokaliteta od F. Radića do danas bavili su se mnogi arheolozi i povjesničari umjetnosti. Od svih njih izdvojio bih radove S. Gunjače,²⁰ D. Jelovine,²¹ V. Delonga²² i svakako N. Jakšića.²³ Jakšić je uočio, najprije na skulpturi s Crkvine u Biskupiji kraj Knina,²⁴ a zatim na skulpturi s Crkvine u Koljanima, sličnost u klesarskoj izradi ornamentalnih motiva na zabatima (ptice), gredama (kuke), plutejima i pilastrima (“razigranost” pleternih vrpca kojima se razbija zadana geometrijska šablona, kojim klesar postiže još naglašeniji strah od praznog prostora itd.) te je na temelju navedenog zaključio da je isti klesar izradio skulpturu na oba lokaliteta; nazvao ga je *Majstorom koljanskog pluteja*. Unatoč velikom broju radova iz kojih se na prvi pogled čini da je skulptura s Crkvine u Koljanima i Crkvine u Biskupiji okvirno datirana i sustavno obrađena, u depou Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika nalazi se velik broj ulomaka

skulpture s navedenog lokaliteta u Biskupiji, koji je znanstveno neobrađen. Stoga smatram potrebnim ukazati na dio te neobjavljene građe za koju pretpostavljam da je rad ove radionice, kao i na neke detalje na skulpturi s Crkvine u Gornjim Koljanima, pomoću kojih ćemo možda dobiti jasniju predodžbu o radu radionice *Majstora Koljanskog pluteja* i o samim lokalitetima.

Crkveni namještaj s Crkvine u Gornjim Koljanima kao i onaj za koji je utvrđeno da potječe s ovoga lokaliteta, a korišten je kao građevinski materijal u susjednim mjestima, stilski je vrlo ujednačen (vidi katalog). Elementi gornjega dijela oltarne ograde s Crkvine u Gornjim Koljanima, zabat i arhitravne grede ukrašeni su u tri pojasa. Gornji pojas ukrašen je kukama s niskim širokim donjim dijelom i velikim zavojnicama, središnji pojas ukrašen je plastičnim rebrom koje na donjem dijelu ima ukras u obliku stiliziranih listova (kimatij), a na donjem pojasu nalazi se natpisno polje. Na ovom lokalitetu pronađena su tri ulomka koji pripadaju dvama zabatima. Zabat (sl. 3, kat. br. 1) rekonstruiran je iz dva ulomka, uz navedena ukrašena tri pojasa, koja prelaze na grede, a ima i ukrašeno središnje polje s prikazom križa na sredini i ptica ispod lijeve i desne haste. Treći ulomak zabata (sl. 1, kat

20 Gunjača 1953 a, str. 9–49; 1958, str. 11–12.

21 Jelovina 1984, str. 227–242.

22 Delonga 1980, str. 149–161, Delonga 1996; Delonga 2000, str. 211–249.

23 Jakšić 1980, str. 97–110; Jakšić 1984, str. 243–253; Jakšić 2000, str. 192–213; Jakšić 2006, str. 23, 151.

24 Jakšić 1980, str. 97–110.

Sl. 3. Detalj zabata, kat. br. 1

br. 2) potpuno je otučen te ga ne možemo usporediti s ulomcima u rekonstruiranom zabatu,²⁵ ali preko sačuvanog ulomka grede s natpisom (sl. 2, kat. br. 5) može se posredno povezati s njima. Usporedimo li slova na sačuvanom dijelu trećeg ulomka zabata (sl. 1) sa slovima na ulomku grede (sl. 2) te obratimo li pozornost na slovo R, koje je vrlo karakteristično za klesara koji je ispisivao natpis, možemo zaključiti da ih je radila ista ruka.

Potom, usporedimo li kuke s gornjeg dijela grede s kukama na bočnim stranama rekonstruiranoga zabata (sl. 3), primijetiti ćemo da ih je izradio isti majstor. Stoga pretpostavljam da je i treći ulomak zabata (sl. 1) izradila ista radionica koja je izradila ulomke na rekonstruiranom zabatu (sl. 3).²⁶ Analizirajući ulomke greda, S. Gunjača uočio je da se na dva ulomka (sl. 4 i sl. 5) nalazi isti natpis, te zaključio da je umjesto

Sl. 4. Ulomak grede, kat. br. 5

Sl. 5. Ulomak grede, kat. br. 3

oštećene grede postavljena nova, s istim tekstom.²⁷ Ovdje se očito radi o zamjeni oštećene grede novom gredom, uvjetno rečeno, o “novoj fazi”. Ovakve zamjene su se obično događale nakon dužeg vremena, zbog dotrajalosti kamenog namještaja ili zbog promjene političke situacije, kad se mijenjalo ime donatora ili vladara. Pretpostavljam da se to nije dogodilo u slučaju greda koljanske crkve, nego su one, iz nepoznatih razloga, vrlo brzo zamijenjene, a obje je “faze” izradila ista radionica.²⁸

Naime, ako se usporede grede s istim tekstom u natpisnom polju (sl. 4 i sl. 5), čini se da im je zajednička samo kompozicijska podjela: kuke, kimatij, natpis. No, usporedimo li ove dvije grede s cjelovitim(!) ulomkom zabata (sl. 3), vidjet ćemo da taj ima na lijevoj strani kuke s velikom zavojnicom i tankim donjim dijelom, poput onih na ulomku grede na sl. 4, dok su kuke na desnoj strani zabata s debljim donjim dijelom i manjom zavojnicom slične onima na ulomku grede na sl. 5. Razlog zbog čega je došlo do odstupanja u prikazivanju istih motiva, možda leži u tome što je u izradi crkvenog namještaja sudjelovalo nekoliko majstora jedne klesarske radionice. Danas teško možemo izdvojiti ulomke greda koji su pripadali starijoj od onih koji pripadaju mlađoj fazi, ali prema vrsti i veličini slova mogu se razvrstati u dvije skupine. U prvu bi spadali ulomci pod kat. br. 3 i 4, a u drugu oni pod kat. br. 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Donji elementi oltarne ograde, pilastri i pluteji

25 Ovaj ulomak izrađen je od lapora (muljike), dok su drugi ulomci zabata izrađeni od sitnozrnatog vapnenca.

26 Jakšić, Delonga, 2000, str. 270, IV. 152. Za potrebe izložbe *Hrvati i Karolinzi* A. Milošević je na rekonstruirani zabat S. Gunjače dodao još jedan ulomak (inv. br. 2313), za koji je N. Jakšić (1984, str. 249), prihvaćajući argumente S. Gunjače (1958, str. 11–12), pretpostavio da pripada naknadnoj pregradnji ograde. Slažem se s Miloševićevom rekonstrukcijom, jer se Gunjačina argumentacija o različitoj vrsti slova i kuka ne može primijeniti na ovaj ulomak. Slova u natpisnom polju ista su na oba ulomka zabata, a veličina kuka, barem u slučaju *Majstora koljanskog pluteja*, ne može biti argument za razdvajanje na razvojne faze, jer se na jednom ulomku (kat. br. 10) u istom nizu pojavljuju visoke kuke sa zadebljanim donjim dijelom i niske kuke s velikom zavojnicom.

27 Gunjača 1958, str. 11, sl. 6.

28 Delonga 1996, str. 116, bilj. 78.

Sl. 6. Ulomak pilastra, kat. br. 20

Sl. 7. Ulomak pilastra, kat. br. 18

sačuvani su gotovo u cijelosti.

Plutej s pticama (kat. br. 12) rekonstruiran je većim dijelom od originalnih ulomaka pronađenih na Crkvini u Gornjim Koljanima i jednog ulomka iz Podosoja kod Vrlike.²⁹ Cijela površina gornjeg i donjeg polja

²⁹ Jakšić 1984, str. 243.

Sl. 8. Ulomak pilastra, kat. br. 15

u potpunosti je prekrivena reljefnim motivima. Na donjem polju, unutar osamnaest kružnica, ponavljaju se prikazi ptica, rozeta i Salomonova čvora. Između kružnica uklesani su ljljani većih i manjih dimenzija. Cijelom kompozicijom dominira strah od praznog prostora.

Drugi plutej (kat. br. 11), rekonstruiran je prema jednom većem sačuvanom ulomku. Ukrašen je nizovima isprepletenih kružnica komponiranih po principu dvostrukih kvadrata. Na njemu se nalazi osamnaest kružnica kao i na pluteju s pticama, samo su ovdje motivi izrađeni troprutim vrpčama.

Od šest pilastara pet ih je potpuno sačuvano (kat. br. 13–19), a jednome samo gornji dio (kat. br. 20). Četiri pilastra imaju jednostavniji ukras: dva su ukrašena kružnicama unutar kojih se isprepleću dvostruke vrpce (sl. 6 i 7), treći (sl. 11) okomitim nizom kružnica unutar kojih se dijagonalno presijeca jedna vrpca, te četvrti (sl. 12) nizom od nasuprot postavljenih tzv. perec motiva. Preostala dva imaju složeniji ukras. Na pilastru (sl. 8) nalazi se okomiti niz dviju kružnica, jedna unutar druge, a po sredini im se isprepleću dvije dvostruke vrpce. Šesti pilastar (sl. 10) ima najsloženiji ukras, a sastoji se od tri dijela: u sredini ukrašena polja nalazi se okomiti niz kružnica, a paralelno s njima s lijeve i desne strane nalazi se niz tzv. perec motiva, koji su dijagonalno, preko kružnica, povezani troprutom vrpcom. Svim pilastrima, osim pilastru na

Sl. 9. Detalj pluteja, kat. br. 11

Sl. 10. Pilastr, kat. br. 13

Sl. 11. Pilastr, kat. br. 16

sl. 11 (kat. br. 17), rubno polje ukrašeno je motivom u obliku tordiranog užeta.

Usporedimo li ukrasne motive na pilastrima s onima na plutejima, primjećujemo da se podudaraju. Prikaz kružnica u kojima se dijagonalno isprepleću dvije dvostruke vrpce na pilastrima (sl. 6, 7 i 8) nalazimo i na pluteju s kružnicama (sl. 9).

Također, motivi kojima su ukrašeni pilastri prikazani na sl. 10, 11 i 12 prisutni su na pluteju s pticama, sl. 13, ali i pilastar na sl. 10 sadrži motive prikazane na pilastrima na sl. 11 i 12.

Ostala pleterna skulptura pronađena na Crkvi u Gornjim Koljanima pripada okvirima bočnih južnih vrata.³⁰ Prema načinu klesanja ornamentata, a pogotovo po detalju ljiljana na nadvratniku (sl. 14) N. Jakšić je zaključio da je isti klesar izradio oltarnu ogradu (sl. 15) i ukrase na nadvratniku.³¹

Navedenom Jakšićevom argumentu možemo dodati i to da je ukras na lijevom (sl. 16) i desnom dovratniku (sl. 17) jednak ukrasu na gornjoj letvi pluteja s kružnicama (sl. 18).

Činjenica da je isti majstor (radionica) izradio (izradila) i okvire vrata i oltarnu ogradu, navela je Jakšića na zaključak da: *“majstor koljanskog pluteja nije isključivo klesar nego i graditelj koljanske bazilike“*.³²

Iz toga proizlazi zaključak da na skulpturi s Crkve u Gornjim Koljanima jednostavniji ukras na svakom elementu oltarne ograde ima poveznicu u nekom

složenijem na drugom elementu. Ta usklađena kombinacija prikazivanja pojednostavnjenog motiva kao nosioca glavnog prikaza na jednom elementu, uklopljena je na drugom elementu u složenu kompoziciju više različitih motiva, koji skladno povezuje ne samo oltarnu ogradu nego i skulpturu na vanjskim dijelovima crkve u jedinstvenu cjelinu. Premda su pluteji uglavnom nosioci svih ornamentalnih motiva preko kojih se ostvaruje to jedinstvo, oni ne sadržavaju ukrase koji se nalaze na gredama i kapitelima. Stoga treba obratiti pozornost na jedan značajan nalaz s Crkve u Biskupiji kraj Knina, tj. na kamenicu za blagoslovljenu vodu (sl. br. 19, kat. br. 30), za koju pretpostavljam da je rad ove radionice.³³ Ona sadrži sve ornamentalne motive koji su zastupljeni na gornjim dijelovima oltarne ograde.

Na prvom (gornjem) pojasu na uglovima i po sredini prikazan je motiv palmine grančice. Na uglovima je uvijen pa podsjeća na tordirano užeta. Isti takav motiv nalazi se na prvom i drugom pojasu kapitela iz Koljana (sl. 20) te prvom pojasu kapitela iz Biskupije (sl. 21).

Drugi pojas ukrašen je naizmjeničnim nizom arkada i stiliziranih stupova, koji su podijeljeni u tri dijela: u dnu imaju dva, tri ili četiri okomita rebra (sl. 22), po sredini dva vodoravna rebra te na vrhu romb. Takav ukras ima na trećem pojasu kapitel iz Koljana, a na drugom pojasu kapitel iz Biskupije. Kombinacija ovih ukrasa zastupljena je na akroteriju šesterostranog ci-

30 Stanić 1892, str. 75.

31 Jakšić 1984, str. 250.

32 Jakšić 1984, str. 250.

33 Burić 2000, str. 205, IV. 30.

Sl. 12. Pilastar, kat. br. 17

Sl.13. Detalj s pluteja, kat. br. 12

Sl. 14. Detalj s nadvratnika, kat. br. 24

Sl. 15. Detalj s pluteja, kat. br. 12

borija iz Biskupije (kat. br. 30) i svim kapitelima koji se pripisuju radionici *Majstora koljanskog pluteja* (vidi katalog).³⁴

Treći pojas kamenice također je prisutan na gornjim dijelovima oltarne ograde, tj. na drugom pojasu arhitravne grede (sl. 23).

Četvrti pojas kamenice s prikazanim četverostrukim prepletom troprute vrpce jednak je donjem lučnom pojasu zabata iz Biskupije (sl. 24).

Zbog navedene kompozicijske sheme ornamentalnih motiva ove radionice, pretpostavljam da se i na Crkvi ni u Gornjim Koljanima nalazio jedan ovakav komad crkvenog namještaja, koji je na sebi objedinjavao sve ukrasne elemente koji su prikazani na kapitelima i gredama.

Da bismo zaokružili izbor skulpture koja pripada

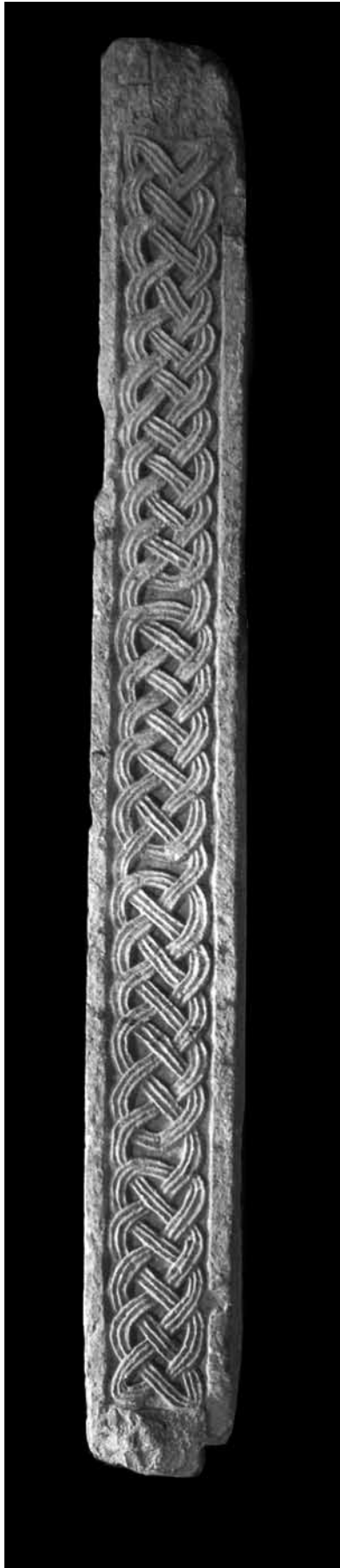
ovoj radionici, moramo spomenuti dva arhitektonska elementa s pleternom ornamentikom, tj. dva impost–kapitela s Crkvine u Biskupiji.

Oni su ukrašeni motivima Salomonova čvora i četverostrukog prepleta.

Impost kapitel (sl. 25) na obje bočne strane ima isti ukras u obliku četverostrukog prepleta troprute vrpce, koji na vrhu i dnu završava s “dva uha”. Istovjetan ukras je i na dovratnicima koljanske crkve te na letvi pluteja (sl. 16 i 18). Da je riječ o jednoj radionici, potvrđuje i primjer kvadratnog stupa (sl. 30), također s Crkvine u Biskupiji kod Knina.

Drugi impost kapitel (sl. 26) također ima isti motiv na obje bočne strane; u dva odvojena kvadratna okvira prikazan je Salomonov čvor. Analogiju pronalazimo na pluteju s pticama (sl. 27) iz crkve u Koljanima. Različiti zadani okviri, kvadrat i kružnica, uvjetovali su nešto drugačije završetke na krajevima čvorova. Da

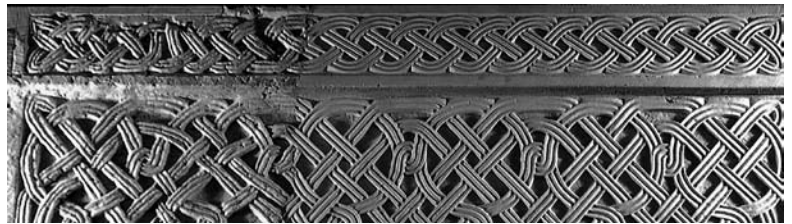
34 Jakšić 1984.

Sl. 16. Lijevi dovratnik, kat. br. 25

Sl. 17. Ulomak desnog dovratnika, kat. br. 26

Sl. 18. Detalj s pluteja, kat. br. 11.

Sl. 19. Kamenica, kat. br. 31

Sl. 20. Kapitel, kat. br. 22

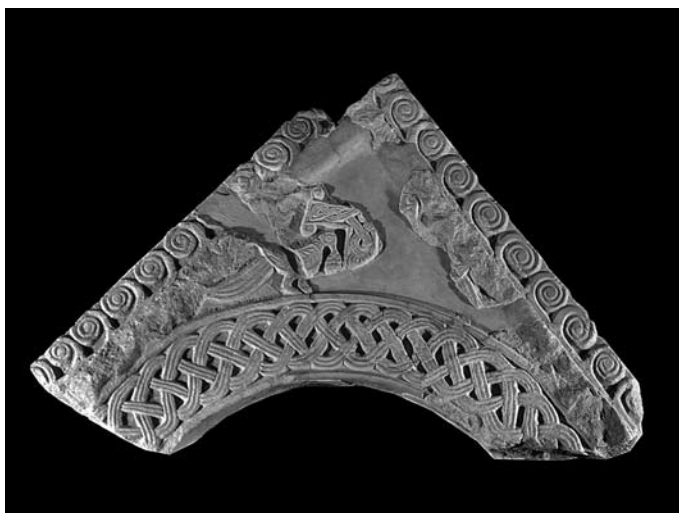
Sl. 21. Kapitel, kat. br. 29

Sl. 23. Ulomak grede, kat. br. 36

Sl. 22. Treći pojas na kamenici, kat. br. 33.

Sl. 24. Zabat, kat. br. 28

se ne radi o slučajnosti, govori i činjenica da su to jedina dva primjera skulpture gdje se motivi Salomonova čvora nalaze jedan pokraj drugoga.

Navedenu skulpturu s lokaliteta Crkvena u Gornjim Koljanima i Crkvena u Biskupiji kod Knina pokušao sam izdvojiti po principu usporedbe motiva, ali pritom nije zanemaren način obrade i klesanje samih ornamentata. Osnovna značajka radionice strah je od praznog prostora zbog kojeg majstor reljefnim motivom nastoji ispuniti cijelo ukrasno polje. Najbolji primjeri za to su prikazi ptica na pluteju iz Koljana (sl. 28) i ptica na zabatu u Biskupiji (sl. 29) te ulomak kvadratnog stupa iz Biskupije koji ima ukras na svim stranicama. Na zabatu, zbog trokutastog oblika ukrasnog polja, pticama je produžen rep, dok je pticama u kružnicama pluteja rep skraććen, a krila raširena te noge nesrazmjerno povećane. No prema načinu klesanja i obradi dijelova tijela ptica, sasvim je jasno da se radi o istoj radionici.

Kvadratni stup ima isti ukras na sve četiri stranice (sl. 30). To je četverostruki preplet koji na krajevima završava s "dva uha". Na svakoj stranici zadani okvir je različitih dimenzija, a isti motiv koji ga ispunjava na svima u potpunosti prekriva zadani prostor.

Na biskupijskoj skulpturi u ostalima fazama većina ovih motiva više se ne pojavljuje, a oni koji se ponavljaju izrađeni su u sasvim drugim kombinacijama i u

drugačijoj tehnici klesanja. Prepoznavanju skulpture koju pripisujemo ovoj radionici pomaže i činjenica da je samo ona, kao izolirana cjelina, zastupljena na dijelovima arhitekture i crkvenog namještaja u Gornjim Koljanima. Dataciju arhitekture i skulpture na Koljanima na temelju arheoloških činjenica, zbog nedostatka dokumentacije, nemoguće je odrediti. Prema stilskoj analizi namještaja većina gore navedenih autora okvirno ih datira u IX.–X. st.

Međutim, zahvaljujući N. Jakšiću, koji je izdvojio četiri radionice, koje su u različitim vremenskim razdobljima sudjelovale u izradi kamenog namještaja na Crkvini u Biskupiji, a među njima i radionicu *Majstora koljanskog pluteja*, možemo posredno, preko ovoga lokaliteta, preciznije odrediti vrijeme nastanka crkve u Koljanima Gornjim.

Ta Jakšićeva kronološka podjela radionica izgleda ovako: I. faza, radionica koja je izradila ambon (anepigrafska).

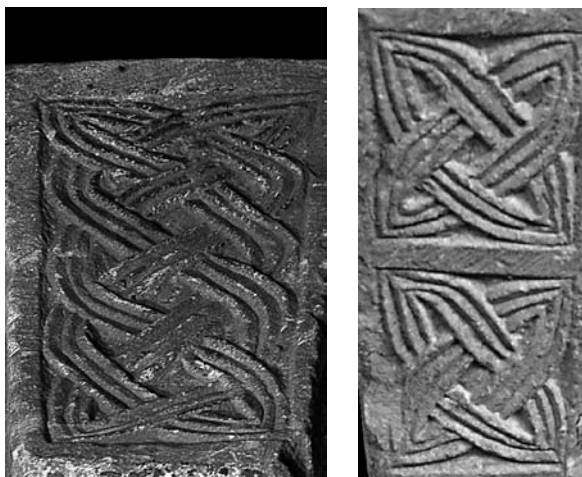
II. faza, radionica iz vremena kneza Branimira.

III. faza, radionica Majstora koljanskog pluteja.

IV. faza, radionica koja je izradila zabat s likom Bogorodice.³⁵

Dakle, Jakšić datira skulpturu, a samim time i arhitek-

³⁵ Jakšić 1980, str. 97–110.

LIJEVO – Sl. 25. Impost kapitela, kat. br. 32

DESNO – Sl. 26. Detalj, impost kapitela, kat. br. 34

Sl. 27. Detalj s pluteja kat. br. 12

Sl. 28. Detalj s pluteja kat. br. 12

turu s Crkvine u Gornjim Koljanima iza godine 892., tj. iza vladavine kneza Branimira. S ovom podjelom ne bih se složio iz nekoliko razloga.

1. Pregledavajući svu skulpturu ovih radionica, koja se nalazi u depou Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, može se konstatirati da je radionica *Majstora koljanskog pluteja* jedina rabila antičke spolije za izradu oltarne ograde u Biskupiji (sl. 31, kat. br. 36). Ostale faze biskupijskog namještaja rabe kamen koji

je već pripremljen za tu namjenu (kamen je iste vrste i debljine). Možda bi se trebalo zapitati: zašto bi se za oltarnu ogradu s početka X. st., tj. za III. fazu (kada je hrvatska država u velikom usponu, a samim time i Crkva) preklesavala rimska skulptura, a oko sredine IX. st. (za I. fazu) koristio već pripremljeni kamen iz kamenoloma (kada se tek formira Hrvatska Kneževina i crkvena organizacija na ovome području)? Teško je, naime, povjerovati da bi radionica *Majstora koljanskog pluteja*, ako je djelovala u III. fazi izrade namještaja na Crkvini u Biskupiji, koristila već obrađenu antičku građu i preklesavala je u crkveni namještaj, a da su dvije prethodne radionice (radionica iz vremena kneza Branimira i ona koja je izradila ambon) koristile pripremljeni kamen iz kamenoloma.

2. Sarkofag s prikazom hipokampa, također izrađen od preklesanih dijelova antičke arhitekture, izradila je radionica *Majstora koljanskog pluteja*.³⁶ Predmeti pronađeni uz pokojnika u sarkofagu (zlatnik s likovima Konstantina V. Kopronima i sina mu Lava IV., te pozlaćene ostruge) najbolje datiraju vrijeme izrade sarkofaga, a time i vrijeme u kojem je ta radionica djelovala.³⁷ Na žalost, osporavanje datacijske vrijednosti ovog Kopronimovog zlatnika i kontradiktorno dati-

36 Jakšić 2000, str. 205.

37 N. Jakšić u predgovoru kataloga *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti* (2006, str. 23) navodi: *Tako danas znamo da je u ranom IX. stoljeću djelovao Majstor koljanskog pluteja koji je klesao crkveni namještaj u već spomenutom mauzoleju hrvatskih kneževa u crkvi sv. Marije u Biskupiji kod Knina...*, a na str. 151 (istog kataloga) datirajući ženski nakit iz Trilja piše: *„Čini se da je nakit iz Trilja dospio u grob tek u drugoj polovici IX. stoljeća, a to je neobično važna spoznaja jer je zlatnik pronađen u njemu kovan čitavih stotinu godina ranije (novac s likovima Konstantina V. Kopronima i sina mu Lava IV., kovan u Sirakuzi 760.–775, op. a). Ta je konstatacija u suglasju i s datacijom raskošnih ostruga iz sarkofaga na Crkvini u Biskupiji koje su također bile popraćene istim bizantskim zlatnikom.“* Navedene raskošne ostruge i bizantski zlatnik pronađeni su u sarkofagu s hipokampima koji je izradila radionica *Majstora koljanskog pluteja*, a to je ustanovio sam N. Jakšić. Prema tome ostruge datiraju i vrijeme nastanka samog sarkofaga (sarkofag nije preupotrebljen!) pa iz navedenog drugog citata proizlazi da je *Majstor koljanskog pluteja* djelovao i 860.–875. Dodamo li ovim dvjema Jakšićevim datacijama i onu najraniju iz 1980. g. (vidi bilj. 35), u kojoj je ova radionica djelovala poslije vladavine kneza Branimira (892.), vidimo jednu uočljivu nedosljednost, jer autor vremenski smješta rad ove radionice u cijelo IX. stoljeće, što svakako nije moguće. Stoga smatram da izdvojene četiri radionice u radu *Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina* nemaju navedeni kronološki redosljed.

Sl. 29. Detalj sa zabata, kat. br. 26

Sl. 30. Ulomak kvadratnog stupa, kat. br. 35

Sl. 31. Kat. br. 37

ranje ostruga pronađenih u sarkofagu, u usporedbi sa sličnima pronađenim na Crkvini u Biskupiji i Crkvini u Koljanima (zadržat ću se na ova dva lokaliteta) dodatno su zakomplicirali i dotad vrlo zamršenu situaciju. Na Crkvini u Biskupiji u zatvorenim grobnim cjelinama pronađeno je osim primjeraka u sarkofagu još šest identičnih zlatnika kovanih u istoj kovnici (G-1, 2, 3, 4, 6 i 7).³⁸ Grobovi 1, 2, 4 i 6 uz zlatnik sadržavaju priloge (tavu, vjedrice, nož, mač...) zbog kojih se može pretpostaviti da spadaju u poganski način sahranjivanja, a grobovi 3, 7 i sarkofag s hipokampima imaju samo ostruge. Za pokojnika u sarkofagu može se pretpostaviti da je kršten, jer je ista klesarska radionica izradila sarkofag i oltarnu ogradu, a u skladu s tim pretpostavljam da su i pokojnici u grobovima 3 i 7 bili pokršteni jer sadržavaju iste nalaze (ili, bolje rečeno, ne sadrže priloge poganskog horizonta). Jedino je zlatnik Konstantina V. Kopronima, koji je kao prežitak nekršćanskog načina sahranjivanja stavljen kao obol u sarkofag (i grobove 3, 7), poveznica s poganskim horizontom grobova (1, 2, 4 i 6) i ima istu funkciju kao i zlatnici unutar njih. Pozlaćene ostruge iz sarkofaga,

38 Delonga 1981, str. 201–228; Petrinec 2000a, str. 210–221.

uz argumente koje navode M. Shulze–Dörrlamm³⁹ i M. Petrinec,⁴⁰ datiraju se u početak druge trećine IX. st. Pretpostavljam da nalazi u sarkofagu određuju vrijeme najranijeg pokrštavanja na ovome lokalitetu, a radionica koja je izradila sarkofag, ujedno je izradila i I. fazu namještaja unutar crkve, a samim tim i sudjelovala u izgradnji same bazilike u Biskupiji. Ostrugama iz sarkofaga s hipokampima s Crkvine u Biskupiji izgledom i masivnošću najbližnje su (premda nisu

tako bogato ukrašene) brončane ostruge s Crkvine u Gornjim Koljanima.⁴¹ Ovu dosljednu podudarnost koja se očituje u izgledu skulpture, arhitekture i grobnih nalaza, na oba lokaliteta nadopunjuju i podatci s Marunovih revizijskih istraživanja u Koljanima 1898. i 1899: “*Pred atrijem sa podnevne strane upravo uspored zidu ? atrija našast jedan grob u klak ozidan, posvodjen a mrtvac u njemu u liesu. Grob prije pretražen, te malo kostiju našasto*”. Zatim: “*U atriju, uz zid do evangelja namjerio se na liepo ozidanu grobnicu i u njoj ostanke istruhnule jednog mrtvaca*.”⁴² Takve četiri u klak zidane nadsvođene grobnice pronađene su i na Crkvini u Biskupiji, i to tri u dograđenom predvorju te jedna u južnom brodu. U dvije zidane grobnice pronađena su dva para luksuznih dječaćkih ostruga tipološki nešto starijih od onih u sarkofagu s hipokampima.⁴³ Kao što vidimo, kronološki slijed razvojnih faza franačkih (karolinških)

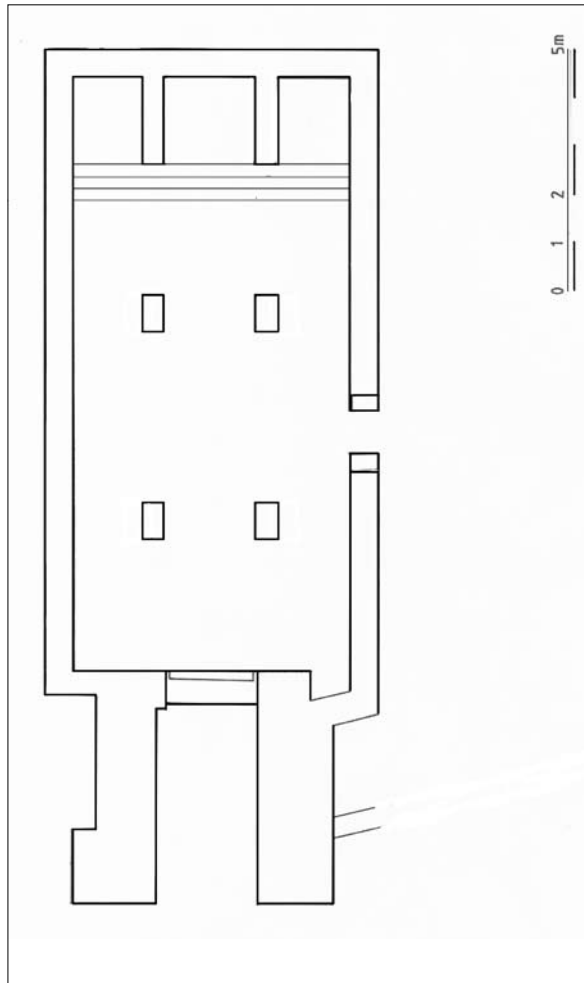
39 Shulze–Dörrlamm 1995, str. 557–691.

40 Petrinec 2006, str. 21–36.

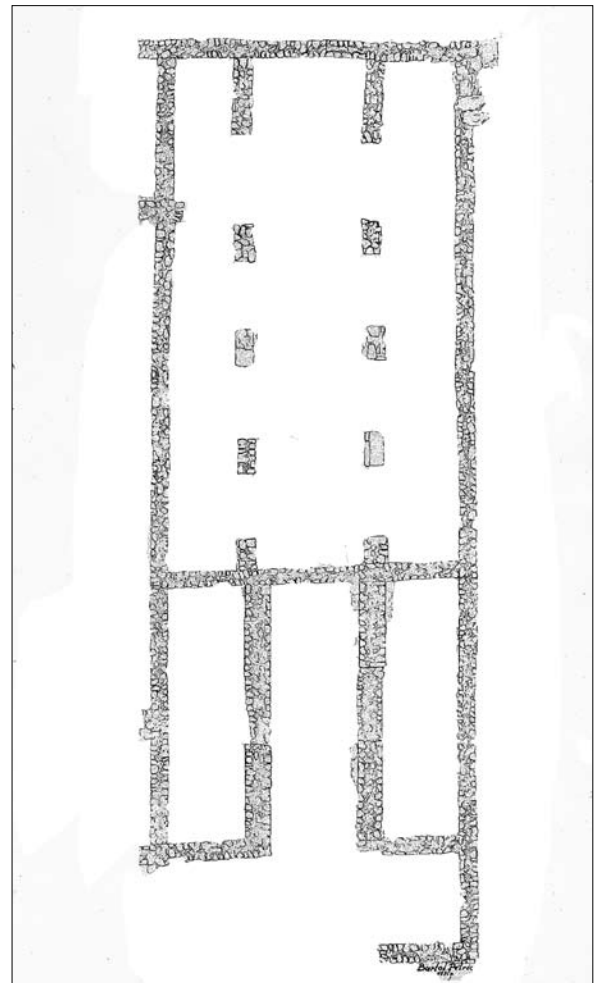
41 Petrinec 2000, str. 271, IV. 153.

42 Petrinec 1998; Marun 1898–1899.

43 Petrinec 2000a, str. 221–223 IV. 50, IV. 51.

Tlocrt br. 3, Crkva u Gornjim Koljanima (rekonstrukcija A. Jurčević)

Tlocrt br. 4, Crkva u Biskupiji kod Knina

ostruga podudara se na oba lokaliteta (ako nalazima s Crkvine u Koljanima pridružimo grobni nalaz pokraj Vukovića mosta koji se nalazi u neposrednoj blizini⁴⁴). Najstarija faza (prema U. Giesler)⁴⁵ od otprilike 780. do 800. (grob 1 s Crkvine u Biskupiji i Vukovića most), srednja faza, oko godine 800. (grob u nadstvođenoj grobnici ispod južnog zida u predvorju bazilike u Biskupiji) te mlađa faza, od 830. (ostruge iz sarkofaga s hipokampima u Biskupiji te masivne brončane ostruge iz Koljana). U ovom je razdoblju prema navedenim grobnim nalazima uočljiv prelazak s poganskog načina na kršćanski način sahranjivanja, a konačna potvrda tog prelaska očituje se izgradnjom crkava na oba lokaliteta.

3. Radionica *Majstora koljanskog pluteja* izradila je skulpturu na namještaju i vanjskim dijelovima (arhitektonskim) crkve u Gornjim Koljanima, zbog čega je

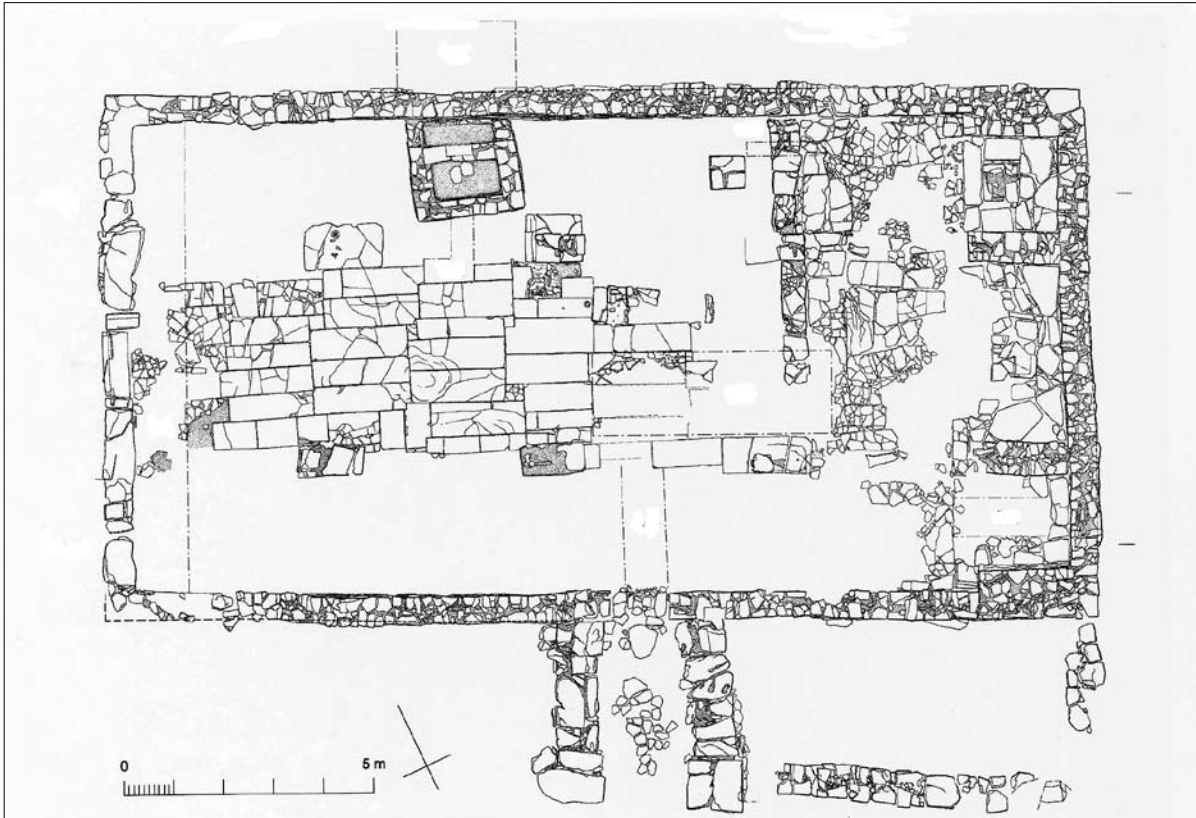
pretpostavljeno da je sagradila i samu crkvu. Isti takav odnos imaju impost–kapiteli s Crkvine u Biskupiji (sl. 27 i 28) i namještaj unutar nje koji je izradila ova radionica. Stoga bi bilo logično pretpostaviti da je radionica *Majstora koljanskog pluteja* sagradila i crkvu u Biskupiji, a samim time i prvu fazu namještaja. U prilog ovoj tezi govori i sam izgled crkava u Gornjim Koljanima i na Crkvi u Biskupiji. Pravokutno trodijelno svetište zatvoreno ravnim zidom s najmanjom prostorijom u jugoistočnom dijelu kod obje crkve je identično. Raspored pilona koji dijele crkvu u Biskupiji, prati širinu pregradnih zidova svetišta, iz čega proizlazi da su i bočni brodovi različitih dimenzija, tj. južni je veći od sjevernog.⁴⁶ Ista situacija je i na Crkvi u Gornjim Koljanima (vidi tlocrt br. 3 i br. 4).⁴⁷

44 Petrincec 2000b, str. 274–275. IV. 158.

45 Giesler 1974, str. 521–543.

46 Gunjača 1953, str. 21.

47 Ovdje sam prihvatio Radićev položaj pilona na tlocrtu zbog činjenice da ga je osobno izradio na terenu (Radić 1900c, str. 107), dok je tlocrt M. Zekana (barem što se tiče pilona), prema riječima autora, rekonstruiran iz korespondencije L. Maruna i F. Radića, u kojoj Marun opisuje

Tlocr br. 5, trobrodna bazilika u Guranu

Zapadni dio navedenih crkava je različit, a razlog tome možda je naknadna dogradnja zapadnog dijela crkve u Biskupiji, kao što navodi S. Gunjača.⁴⁸ Podatke o međusobnim odnosima zidova zvonika, na zapadnom dijelu, i istočnog pravokutnog dijela crkve u Gornjim Koljanima na žalost nemamo. Na Radićevu tlocrtu (tlocrt br. 1) prikazani su kao jedno tijelo.

Ipak, nepravilan jugozapadni ugao i nesrazmjeran odnos masivnih zidova zvonika u usporedbi s vanjskim zidovima istočnog dijela crkve, otvara mogućnost sumnji u naknadno dograđivanje zvonika.⁴⁹

Stoga smatram da je izvorni izgled obiju crkava pravokutna građevina s trodijelnim svetištem poput velike trobrodne bazilike u Guranu u Istri (vidi tlocrt br. 5).⁵⁰

ZAKLJUČAK

Prema prepoznatljivom načinu izrade motiva, koji se očituje drhtavom linijom klesanja, izraženim strahom od praznog prostora, te posebnom kompozicijom biljnih, životinjskih i pleternih ornamenta, izdvojena je radionica *Majstora koljanskog pluteja*. Ona je izradila skulpturu na crkvenom namještaju i vanjskim dijelovima arhitekture na lokalitetima Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina. Na žalost, na oba lokaliteta bilo je potrebno provesti revizijska istraživanja sredinom XX. st. da bi se dobila potpuna dokumentacija arhitekture građevina. Dok je to uspjelo na Crkvini u Biskupiji,⁵¹ arhitektura crkve u Gornjim Koljanima nije pronađena, pa se pretpostavlja da je potpuno uništena.⁵² Stoga sam na temelju dva tlocrta (jedan donosi zatečenu situaciju, a drugi je prijedlog rekonstrukcije izrađen na temelju arhivskih podataka) i kratkog izvještaja prvog istraživača pokušao rekonstruirati izgled crkve u Koljanima.

F. Radić je relativno brzo obradio svu skulpturu s ovoga lokaliteta,⁵³ te prvi uočio sličnost s onom na is-

Radiću raspored i udaljenost pilona. Pretpostavljam da se to dogodilo prije Radićeva dolaska u Gornje Koljane jer u svom radu u kojem donosi tlocrt (naveden u istoj bilj.) jasno govori: "Izcrtani dijelovi prikazuju ostatke... kad sam ja pohodio ruševine." Također treba naglasiti da je Radić studirao arhitekturu u Beču.

48 Gunjača 1953, str. 20–21.

49 Na ovu mogućnost upozorio me je dr. V. Goss, na čemu mu zahvaljujem.

50 Terrier, Jurković, Matejčić 2005, str. 325–341.

51 Gunjača 1953, str. 9–51.

52 Gunjača 1949, str. 290.

53 Radić 1900, str. 107–122.

toimenom lokalitetu u Biskupiji.⁵⁴ Time je omogućio kasnijim arheolozima, ponajprije N. Jakšiću, da izdvoji *Majstora koljanskog pluteja* kao jednog od najreprezentativnijih klesara predromanike na ovom području. Izdvajajući, međutim, skulpturu ove radionice na Crkvini u Biskupiji, Jakšić je datira nakon vladavine kneza Branimira,⁵⁵ čime je ujedno datirao i izgradnju crkve u Gornjim Koljanima na kraj IX. i početak X. st. Ne slažem se s tom datacijom, jer se skulptura radionice *Majstora koljanskog pluteja* na Crkvini u Biskupiji može izdvojiti prema istom principu kao što je izdvojena u Koljanima, tj. radionici koja je ukasila dijelove arhitekture, a zatim i crkveni namještaj, može se pripisati i sama izgradnja crkve. Taj se princip može primijeniti na ovu radionicu i na Crkvini u Biskupiji, gdje je izradila oltarnu ogradu i impost kapitule. Dodatni razlog zbog kojeg pretpostavljam da je ista radionica izradila I. fazu skulpture u Biskupiji, jest upotreba obrađene antičke građe za izradu dijelova oltarne ograde, za razliku od radionice iz vremena kneza Branimira i one koja je izradila ambon (anepigrafska), koje su rabile za to već pripremljen kamen iz kamenoloma.

Načinjena je usporedba arhitekture (tlocrtne situacije), ponajprije svetišta, koje na obje crkve završava s tri pravokutne niše zatvorene istočnim zidom. Pravokutne niše različitih su dimenzija, a sjeveroistočna je najmanja na oba lokaliteta. Piloni se ravnaju prema pregradnim zidovima svetišta, iz čega proizlazi da je sjeverni brod obiju crkava najmanji. Stoga smatram da je radionica *Majstora koljanskog pluteja* prema istom konceptu izradila obje crkve te ih opremila namještajem. Predmeti iz grobova, ponajprije pozlaćene ostruge pronađene u sarkofagu s hipokampima, najbolje određuju vrijeme nastanka skulpture i arhitekture na Crkvini u Gornjim Koljanima i Crkvini u Biskupiji, jer je sarkofag izradila ista radionica koja je izradila I. fazu (ujedno i jedinu) crkvenog namještaja u Koljanima i u bazilici u Biskupiji. Luksuzne pozlaćene ostruge imaju najbližu analogiju u masivnim brončanim ostrugama iz Koljana, a one ujedno predstavljaju treću (mlađu) fazu tipološke podjele ostruga M. Schulze–Dörrlam, tj. datiraju se oko početka druge trećine IX. stoljeća. Prethodne dvije razvojne faze franačkih (karolinških) ostruga (rana oko godine 780.–800.⁵⁶ i srednja 800.–830.⁵⁷) također

su zastupljene u grobovima na Crkvini u Biskupiji kao i na Koljanima (ako nalazima s Crkvine pridružimo grobni nalaz pokraj Vukovića mosta koji se nalazi u neposrednoj blizini⁵⁸).

Vremenski okvir od godine 780. do godine 830., o kojem svjedoče nalazi iz grobova s navedenih lokaliteta, preslikava povijesna događanja koja su se odvijala na širem području istočne Jadranske obale i Panonije. To se u prvom redu odnosi na: franačko osvajanje Istre, avarsko–franačke ratove, privremeno zauzimanje dalmatinskih gradova, formiranje granica Hrvatske Kneževine te ustanak Ljudevita Posavskog. Uz navedenu ratničku opremu, toga razdoblja, o franačkom utjecaju najtrajnije svjedoči izgradnja i opremanje samih crkava u Gornjim Koljanima i na Crkvini u Biskupiji.

KATALOG SKULPTURE RADIONICE MAJSTORA KOLJANSKOG PLUTEJA S CRKVINE U GORNJIM KOLJANIMA I DIJELA SKULPTURE S CRKVINE U BISKUPIJI KOD KNINA

Crkvina u Gornjim Koljanima

1. Rekonstruirani zabat s izvornim središnjim dijelom. Podijeljen je u četiri ukrasna pojasa. Na vanjskim kosim stranama su kuke masivnih zavojnica na kratkoj dršci, oslonjene na profilirano, otučeno rebro. Središnji motiv ukrasne kompozicije čini križ ispunjen troprutom pletenicom i zavojnicama na krakovima. Pod vodoravnim krakovima križa postavljene su nasuprotno dvije ptice s grozdom u kljunu. Na luku je ostao dio natpisa koji se sadržajno može uklopiti u epigrafski tekst posvetnog karaktera.

[...]T ET CVM OM[nibus]

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: šir. 84 cm, vis. (rekonstruiranog zabata) 100 cm, deblj. 12,5 cm,

54 Radić 1895, str. 205–211.

55 Jakšić 1980, str. 97–110.

56 Giesler 1974, str. 521–543.

57 Schulze–Dörrlam 1995, str. 557–691; Petrinec 2006, str. 21–36.

58 Petrinec 2000b, str. 274–275. IV. 158.

vis. n. p. 7,5 cm, vis. slova 5–6 cm.

Inv. br. 2317 +2313

Literatura: Redovito tromjesečno izvješće 1891, str. 60; Stanić 1892, str. 75; Radić 1896, str. 254; Radić 1900, str. 118, br. 36; Jelovina 1984, str. 231, sl. 5, br. 4; Delonga 1996, str. 113, Tab. XXXVII, 7.

Napomena: Ulomak donje desne strane zabata naknadno je dodan rekonstruiranom zabatu.

Njegova kompozicija riješena je u tri pojasa, od kojih je gornji zakošen pri desnom kraju i dekoriran kukama okrenutim udesno. Središnje, otučeno rebro dijeli kuke od natpisnog pojasa. Kuke se protežu u luku i nastavljaju na desnom rubu u visini središnjeg pojasa. Natpis je ordiniran i klesan rustičnom kapitalom. Donosi podatak koji se vjerojatno odnosi na postavljanje ukrašene oltarne ograde u crkvi uz navođenje njezina izvornog latinskog naziva (*cancellus*).

[... cum] SOBOLE HOS CAN[c]ELLOS[...]

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: šir 43 vis. 19,5, deblj. 13 cm, vis. n.p. 6–6,5 cm, vis.

slova 3,5–4 cm.

Inv. br. 2313 +2317

Literatura: Redovito tromjesečno izvješće 1891, str. 60; Stanić 1892, 75; Radić 1896, str. 254–255; Radić 1900, str. 115, br. 9; Delonga 1996, str. 114, Tab. XXXVIII, 79.

2. Lijevi ulomak zabata s potpuno otučenim ukrasom. Ostatak natpisa koji se iz donjeg natpisnog polja nastavlja u visini središnjega ukrasnog pojasa. Na lijevoj bočnoj strani nalazi se utor za arhitravnu gredu.

[...]MERI[...]

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: šir. 16,5 cm, vis. 25 cm, deb. 12 cm, vis. n.p. 8,5–13 cm, vis.

slova 7–8 cm.

Inv. br. 2310

Literatura: Radić 1896, str. 255; Radić 1900, str. 115, br. 11; Delonga 1996, str. 116–117, Tab. XXXIX, 83.

3. Ulomak početnog dijela arhitrava podijeljen je u tri pojasa. U gornjem pojasu nalazi se pet kuka okrenutih ulijevo, koje se oslanjaju na profilirano središnje rebro s ostacima ukrasa stiliziranog kimatija. U natpisnom pojasu sačuvan je dio teksta koji govori o gradnji crkvenog objekta.

[...]CONSTR(u)ISSET ET CONFIRMARI CO(n)RI[...]

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: duž 45 cm, vis. 24 cm, deblj. 11(16) cm, vis. n. p. 8–8,5 cm, vis. slova 3–6 cm.

Inv. br. 2315

Literatura: Stanić 1892, str. 76; Radić 1900, str. 114, br. 8; Gunjača 1958, str. 11, sl. 6; Jelovina 1984, str. 231, sl. 5, br. 1; Delonga 1996, str. 114, Tab. XXXVIII, 78.

4. Ulomak arhitrava oltarne ograde podijeljen u tri pojasa. U gornjem pojasu nalaze se tri kuke okrenute udesno i naslanjaju se na središnje profilirano rebro koje na unutarnjoj strani nosi ukras stiliziranog kimatija, a u donjem pojasu nalazi se natpis.

[...]OB(t)INVIT AM[...]

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: duž. 31 cm, vis. 32 cm, deblj. 11 cm. vis. n.p. 8,5 cm, vis. slova

4,5–5 cm.

Inv. br. 2308**Literatura:** Delonga 1996, str. 115, Tab. XXXVIII, 80.

5. Dio arhitrava s ukrasnom kompozicijom razdijeljenom u tri vodoravna pojasa. U gornjem pojasu nalazi se sedam kuka okrenutih ulijevo, koje se oslanjaju na profilirano, otučeno rebro. Natpis uklesan rustičnom kapitalom u donjem pojasu donosi podatak o gradnji crkve. Prilikom naknadne uporabe na ulomku je probušena rupa pri desnom kraju.

[...]**OS CONSTR(v)I ET CONFIRMARI C**[...]**Mjesto nalaza:** Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: duž. 66 cm, vis. 23,5 cm, deblj. 11,5–12,5 cm, vis. n. p. 10 cm, vis. slova 4–8,5 cm.

Inv. br. 2314

Literatura: Redovito tromjesečno izvješće 1891, str. 61; Stanić 1892, str. 75; Radić 1896, str. 254–255; Radić 1900, str. 111, br. 4; Jakšić 1984, str. 246, sl. 4; Delonga 1996, str. 116, Tab. XXXIX, str. 81.

6. Krajnji dio arhitrava dekorativno riješen u tri pojasa. Gornji pojas ispunjen je sa sedam kuka okrenutih udesno, masivnih zavojnica i kratkih drški, oslonjenih na otučeno središnje rebro, a u natpisnom pojasu je ostatak loše ordiniranog natpisa isklesanog rustičnom kapitalom.

[...er]**VNT ER(g)A P(res)B(ytero)S AL**[exandrum et N]**Mjesto nalaza:** Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: duž. 41 cm, vis. 23 cm, deblj. 13 cm, vis. n. p. 11 cm, vis. slova

6–8 cm.

Inv. br. 2316

Literatura: Redovito tromjesečno izvješće 1891, str. 61; Stanić 1892, str. 75; Radić 1896, str. 254–255; Radić 1900, str. 111, br. 5; Jelovina 1984, str. 231, sl. 5, br. 2; Delonga 1996, str. 116, Tab. XXXIX, 82.

7. Manji ulomak arhitrava podijeljen u tri pojasa. Ostaci dviju kuka, okrenutih ulijevo, nalaze se u gornjem pojasu, a fragmenti natpisa u donjem.

[...]**PEA**[...]**Mjesto nalaza:** Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: duž. 15,5 cm, vis. 23 cm, deblj. 12,5–13 cm, vis. n. p. 9 cm, vis. slova 6,5–7,5 cm.

Inv. br. 2312

Literatura: Redovito tromjesečno izvješće 1891, str. 61; Stanić, 1892, str. 74; Radić 1896, str. 254–255; Radić 1900, str. 122, br. 55; Delonga 1996, str. 116, Tab. XXXIX, 84.

8. Ulomak arhitrava oltarne ograde podijeljen u tri pojasa. U gornjem pojasu nalaze se četiri kuke okrenute ulijevo, središnji pojas potpuno je otučen, a u donjem se pojasu nalazi fragment natpisa.

[...]**a)D S(ancto) APO(sto)LO**[...]**Mjesto nalaza:** Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije : duž. 32,5 cm, vis. 23 cm, deblj. 12–12,5 cm, vis.

n.p. 8,8 cm, vis. slova 7 cm.

Inv. br. 2309

Literatura: Redovito tromjesečno izvješće 1891, str. 61; Stanić 1892, str. 74; Radić 1896, str. 254–255; Radić 1900, str. 111, br. 3; Delonga 1996, str. 118, Tab. XL, 85.

9. Manji ulomak arhitrava podijeljen u tri pojasa s ostacima kuka položenih na profiliranom, sada otučenom rebro. Natpis je veoma oštećen, a vjerojatno navodi ime Kristovo. [...Ch]R(ist)EM [...]

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: duž. 20 cm, vis. 22 cm, deblj. 10–12 cm..

Inv. br. 2311

Literatura: Radić 1896, str. 255; Radić 1900, str. 115, br. 10; Delonga 1996, str. 118–119, Tab. XL, 86.

10. Ulomak arhitrava podijeljen u tri vodoravna pojasa. U gornjem pojasu nalazi se niz od sedam kuka okrenutih udesno, koje se oslanjaju na otučeno središnje rebro. U epigrafskom polju sačuvan je ostatak natpisa zavjetnog sadržaja. Na desnoj bočnoj strani ima istaknuto rebro koje se usađivalo u zabat. Danas se nalazi ugrađen u lijevu rekonstruiranu arhitravnu gredu oltarne ograde iz Koljana. [...]SVSCIPE VOTA QV(a)E PRO T [...]

[...]SVSCIPE VOTA QV(a)E PRO T [...]

Mjesto nalaza: Pronađen je uzidan kao spolij u kući Mirčeta u Vrlici te je otkupljen za Muzej 1893.

Dimenzije: duž. 68 cm, vis. 24 cm, deblj. 12 cm, vis. n.p. 8 cm, vis. slova 7 cm.

Inv. br. 2572

Literatura: Marun 1896, str. 28–29; Delonga 1996, str. 162, Tab. LIV, 126; Jakšić 2000, str. 270, IV 152.

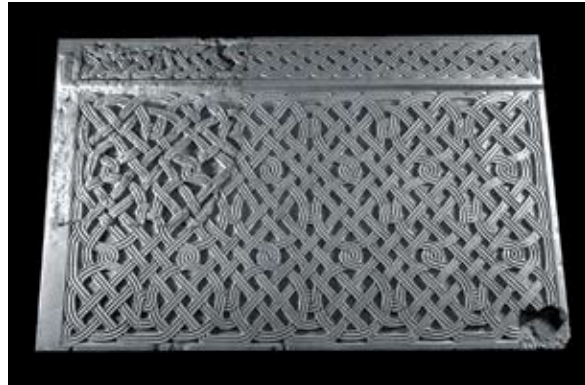
Napomena: Manji ulomak arhitrava s ostatkom natpisa. Na-

knadno uklopljen u rekonstrukciju arhitrava oltarne ograde u donji desni dio ulomka koji je pronađen uzidan kao spolij u kuću Mirčeta u Vrlici (inv. br. 2572); natpis sada glasi: [...]

SVSCIPE VOTA QV(a)E PRO TIR

[...]IR[...]

Literatura: Stanić 1892, str. 76; Radić 1900, str. 118, br. 37; Delonga 1996, str. 119, Tab. XL, 87; Jakšić 2000, str. 270, IV 152.

11. Gornji lijevi ulomak pluteja, prema kojemu je naknadno rekonstruiran cijeli plutej. Ukraza pluteja podijeljen je u dva polja: gornji, manji i istaknuti, i donji, veći. Gornje polje letva uokvireno je neukrašenim tankim rubom s gornje i donje strane, dok je na lijevoj bočnoj strani rub nešto naglašeniji (7 cm), a ukrašeno je nizom isprepletenih troprutih vrpca. Donji dio pluteja započinje širokim rubom s lijeve strane iza kojeg slijede troprute kružnice povezane petljom okomito i vodoravno, a kružnice su ispunjene dvjema dvostrukim vrpčama koje se dijagonalno isprepleću.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

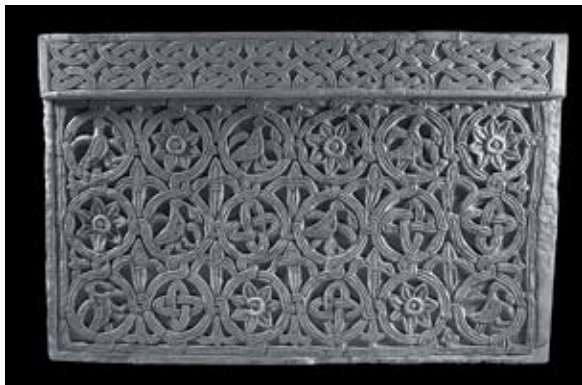
Dimenzije: originalni dio: duž. 59 cm, vis. 59 cm, deblj. 14 cm, vis. gor. dijela 17 cm, rekonstrukcija: duž. 148 cm, vis. 94,5 cm, deblj. 14 cm.

Inv. br. 3724⁵⁹

Literatura: Radić 1900, str. 113, br. 7; Jakšić 1984, str. 247, 248, sl. 6.

Napomena: U svojoj fotorekonstrukciji N. Jakšić (gore nav. lit.) uz koljanski ulomak pluteja donosi još jedan te uz njega navodi da se spaja s navedenim. Ta konstatacija nije točna, jer taj drugi ulomak je u inventarnim knjigama Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika uveden pod inv. br. 1225 i pronađen je na Crkvini u Biskupiji kod Knina

59 Ovaj inventarni broj zajednički je za sve pilastre, pluteje, kapitele i stupove koji su ukomponirani u rekonstruiranu oltarnu ogradu pa ću u nastavku teksta dodavati po jedno slovo uz inv. br. radi preglednosti teksta.

12. Plutej rekonstruiran od tri velika ulomka. Ukras je podijeljen u dva uokvirena polja. Na gornjem uokvirenom polju letvi prikazan je niz od deset nasuprot postavljenih *perec* motiva povezanih troprutom vrpcom. Donje polje ima dva okvira: vanjski, bez ukrasa, i unutrašnji, koji ide u obliku troprute vrpce duž sve četiri strane polja i povezan je petljom za svaku kružnicu koju dodiruje. Unutar okvira nalazi se osamnaest kružnica s različitim motivima koji se izmjenjuju: ptica je prikazana u sedam, Salomonov čvor u šest, cvijet u pet kružnica. Između kružnica nalazi se ljiljan, osim između sedamnaeste i osamnaeste, gdje je četverolatični cvijet.

Mjesto nalaza: Dva veća ulomka pronađena su na Crkvini u Gornjim Koljanima, jedan ulomak pronađen je u Podosoju kod Vrljike.

Dimenzije rekonstrukcije: duž. 147 cm, vis. 94,5 cm, deblj. 14 cm.

Inv. br. 3724a

Literatura: Radić 1900, str. 112, br. 6; Gabrić 1974, str. 47, sl. 16; Jelovina 1984, str. 231; Jakšić 1984, str. 244, 245, sl. 1, 248; Jakšić 2006, str. 78–79.

13. Potpuno sačuvan pilastar. Rubni dijelovi uokvireni su ukrasom koji podsjeća na tordirano uže. Središnji ukras

podijeljen je u tri dijela, u središtu je prikazan okomiti niz od sedam troprutih kružnica koje su povezane petljom. Kružnice dijagonalno presijecaju dvije troprute vrpce. S lijeve i desne strane kružnica nalaze se okomiti nizovi tzv. *perec* ukrasa. Utor se nalazi na lijevoj strani.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: vis. 103 cm, šir. 31 cm, deblj. 15 cm.

Inv. br. 3724b

Literatura: Radić 1900, str. 121, br. 53; Jelovina 1984, str. 232, sl. 2; Jakšić 1984, str. 244, 248, sl. 6.

14. Ulomak gornjeg dijela pilastra na temelju kojeg je rekonstruiran cijeli pilastar. Središnji motiv uokviren je s dva okvira, vanjskim neukrašenim i unutrašnjim u obliku tordiranog užeta. Sredinu ispunjava prikaz dviju kružnica, vanjske i unutrašnje, koje su povezane petljom na tri mjesta. Obje kružnice dijagonalno presijecaju dvije dvostruke troprute vrpce. Ovaj motiv se, s manjim odstupanjima, ponavlja četiri puta. Utor se nalazi na desnoj strani.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: originalni dio: šir. 29 cm, vis. 22 cm, deblj. 15 cm;

rekonstrukcije: šir. 29 cm, vis. 103 cm, deblj. 15 cm.

Inv. br. 3724c

Literatura: Radić 1900, str. 120, br. 46; Jakšić 1984, str. 244, 245, sl. 1,

15. Ulomak donjeg dijela pilastra. Otučen sa svih strana. Središnji motiv uokviren je s dvije bočne strane ukrasom koji podsjeća na tordirano uže. Sredinu ispunjava prikaz dviju kružnica, vanjske i unutrašnje, koje su povezane petljom na tri mjesta, obje kružnice dijagonalno presijecaju dvije dvostruke troprute vrpce. Ovaj motiv se ponavlja, s manjim odstupanjima, dva puta. Utor se nalazi na desnoj strani.

Mjesto nalaza: Pravoslavno groblje u Laktacu, iznad manastira Dragović

Dimenzije: vis: 46 cm, šir. 29 cm, deb. 16 cm, širina utora 7 cm.

Inv. br. 3648

Literatura: Gunjača 1960, str. 274, sl. 17; Jakšić 1984, str. 244–245, sl. 1.

Napomena: Ovaj pilastar donosi N. Jakšić u svojoj fotorekonstrukciji (gor. nav. lit) spojen s ulomkom (kat. br. 14) i riječ je o dva ulomka istog pilastra.

16. Ulomak donjeg dijela pilastra prema kojem je rekonstruiran cijeli pilastar. Rubni dijelovi uokvireni su ukrasom koji

podsjeća na tordirano uže. U sredini je prikazan okomiti niz troprutih kružnica povezanih petljom koje su po sredini dijagonalno presječene dvjema troprutim vrpčama, a one na krajevima završavaju u obliku trokuta. Utor se nalazi na lijevoj strani.

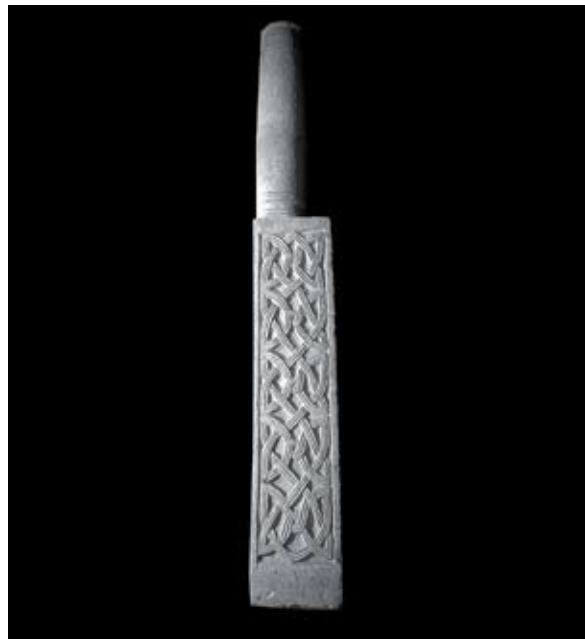
Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: originalni dio: vis. 46 cm, šir. 23 cm, deblj. 15,5 cm,

rekonstrukcije: vis. 113 cm, šir. 23 cm, deblj. 15,5 cm.

Inv. br. 3724d

Literatura: Radić 1900, str. 109, br. 14, str. 115, br. 53.

17. Potpuno sačuvani pilastar s okruglim stupom. Rubni dijelovi pilastra nisu ukrašeni. Na središnjem dijelu prikazana su dva okomita niza tzv. *perec* ukrasa međusobno povezana petljom i dijagonalnim troprutim vrpčama. Pilastar i stup isklesani su kao jedna cjelina. Stup na donjem dijelu ima uklesana dva prstena: gornji trostruki i donji dvostruki, koji se dodiruje s pilastrom. Pilastar nema utor za usađivanje pluteja, nego dva manja pravokutna udubljenja na lijevoj strani.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: vis.: 190 cm (pilastar 113 cm + stup 77 cm) šir. 24 cm, deblj. 15 cm

Inv. br. 3724e

Literatura: Radić 1900, str. 121, br. 54; Jelovina 1984, str. 232, sl. 6, 1; Jakšić 1984, str. 250.

18. Gornji ulomak pilastra oštećen u gornjem dijelu. Središnji ukras pilastra uokviren je dvama okvirima; vanjskim neukrašenim i unutrašnjim u obliku tordiranog užeta. Središnji ukras čini niz od troprutih kružnica kojima se u središnjem dijelu izmjenjuju, od vrha prema dnu, dvije dvostruke isprepletene vrpce i petlja okružena s dvije kružnice. Utor se nalazi na desnoj strani.

Mjesto nalaza: Pravoslavno groblje u Laktacu iznad manastira Dragović.

Dimenzije: vis: 61 cm (rekonstrukcije 115), šir. 26 cm, deblj. 17 cm, širina utora 7 cm.

Inv. br. 3647

Literatura: Jelovina 1984, str. 234, sl. 6, 4; Jakšić 1984, str. 245, 248, sl. 6 lijevo gore.

Napomena: N. Jakšić u gore navedenom radu pogrešno navodi da je pronađen na Crkvi u Gornjim Koljanima.

19. Donji ulomak pilastra, otučen sa svih strana. Središnji ukras čini niz troprutih kružnica kojima se u središnjem dijelu izmjenjuju, od vrha prema dnu, dvije dvostruke isprepletene vrpce i petlja oko koje se nalazi manja i veća

kružnica, a obrubljen je ukrasom koji podsjeća na tordirano uže. Utor se nalazi na desnoj strani. Na gornjoj strani naknadno je uklesano pravokutno udubljenje dimenzija: $6 \times 10 \times 5$.

Mjesto nalaza: Pravoslavno groblje u Laktacu iznad manastira Dragović.

Dimenzije: vis: 46 cm, šir. 25,5 cm, deblj. 17 cm, širina utora 7 cm.

Inv. br. 3646

Literatura: Gunjača 1960, str. 274, sl. 17; Jelovina 1984, str. 234, sl. 6, 3; Jakšić 1984, str. 245, 248, sl. 6 lijevo dolje.

Napomena: D. Jelovina u svojem radu pogrešno navodi da je pronađen u manastiru Dragović. N. Jakšić u svojoj fotorekonstrukciji spojio je ovaj ulomak s gore rekonstruiranim ulomkom (kat. br. 18) i riječ je o dva ulomka jednog pilastra.

20. Ulomak gornjeg dijela pilastra, oštećen sa svih strana. Središnji ukras pilastra uokviren je s lijeve i gornje strane ukrasom koji podsjeća na tordirano uže. Od središnjeg prikaza sačuvala se gornja tropruta kružnica s prepletom dvostrukih troprutih vrpca koje se dijagonalno isprepleću na sredini kružnice.

Mjesto nalaza: Vrlika-Podosoje

Dimenzije: vis: 24 cm, šir. 23 cm, deblj. 16 cm

Inv. br. 3650

Literatura: Gabrić 1974, str. 47, sl. 14.

Napomena: Pronađen je na istome mjestu gdje i ulomak pluteja s pticama koji je N. Jakšić uklopio u rekonstruirani plutej s Crkvine u Koljanima (N. Jakšić, 1984, str. 243, 245, sl. 1 gore).

21. Kapitel rekonstruiran od tri ulomka. Otučen po cijeloj površini.

Ukras je podijeljen u tri pojasa. Na gornjem pojasu sačuvali su se ostatci dviju nasuprot postavljenih voluta između kojih se nalazi mali stup ukrašen kosim linijama. Središnji pojas ispunjen je nizom od pet (sačuvanih) paralelnih reljefnih motiva. Svaki motiv uokviren je okomitim rebrima, a unutrašnjost je podijeljena u tri dijela. Na gornjem se nalaze ostatci romba koji se naslanja na dva vodoravna rebra ispod kojih se nalazi ukras tzv. *riblja kost*.

Na donjem pojasu sačuvala su se tri istaknuta reljefna motiva s istom podjelom kao i u srednjem pojasu, s razlikom da se ovdje u donjem dijelu izmjenjuju *riblja kost* i dva okomita rebra. Kapitel je probušen u sredini i na lijevoj bočnoj strani, a ta dva utora su spojena i u njima su vidljivi nazubljeni tragovi bušenja.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: vis: 34 cm, pr. 19 cm.

Inv. br. 3724f

Literatura: Radić 1895, str. 206–207, sl. 26; Radić 1900, str. 117, br. 28; Jelovina 1984, str. 231, sl.6, 3; Jakšić 1984, str. 250, sl. 9.

22. Ulomak kapitela, oštećen sa svih strana.

Ukras je podijeljen u tri pojasa. Na gornjem pojasu sačuvali su se ostatci dviju nasuprot postavljenih voluta između kojih se nalazi mali stup ukrašen kosim linijama. Prijelaz između gornjeg pojasa u srednji istaknut je lučnim vijencem u kojem se izmjenjuju nizovi arkada i romboidnih motiva.

Rombovi se naslanjaju na dva vodoravna rebra ispod kojih je ukras u obliku riblje kosti. Donji pojas također započinje istaknutim lučnim vijencem na kojem se izmjenjuju arkade i rombovi. Rombovi se naslanjaju na dva vodoravna rebra ispod kojih se nalaze dva okomita. Prostor ispod arkada udubljen je i prazan. Kapitel je probušen u sredini i na lijevoj bočnoj strani, a ta dva utora su spojena i u njima su vidljivi nepravilni nazubljeni tragovi bušenja.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: vis: 28 cm, pr. 20 cm.

Inv. br. 3724g

Literatura: Radić 1895, str. 206–207, sl. 16; Radić 1900, str. 117, br. 43; Jelovina 1984, str. 231, sl.6, 5; Jakšić 1984, str. 250, sl. 9.

23. Ulomak kapitela, na kojem se nalaze četiri arkade, lučni dio arkada je istaknut u dubokom reljefu. Između lukova arkada nalaze se tri romboidna motiva. Iznad arkada vidljivi su tragovi prstenastih rebara.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: vis: 34 cm, pr. 19 cm.

Inv. br. 521

Literatura: Radić 1895, str. 208, 32; Radić 1900, str. 117, br. 33; Jakšić 1984, str. 250.

Napomena: Ovaj ulomak kapitela (premda ga je Radić objavio 1895!), prema podacima pronađenim u arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu, nije pronađen na Crkvini u Gornjim Koljanima, nego potječe s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina. Zahvaljujem dr. I. Mirniku na ustupljenim podacima.

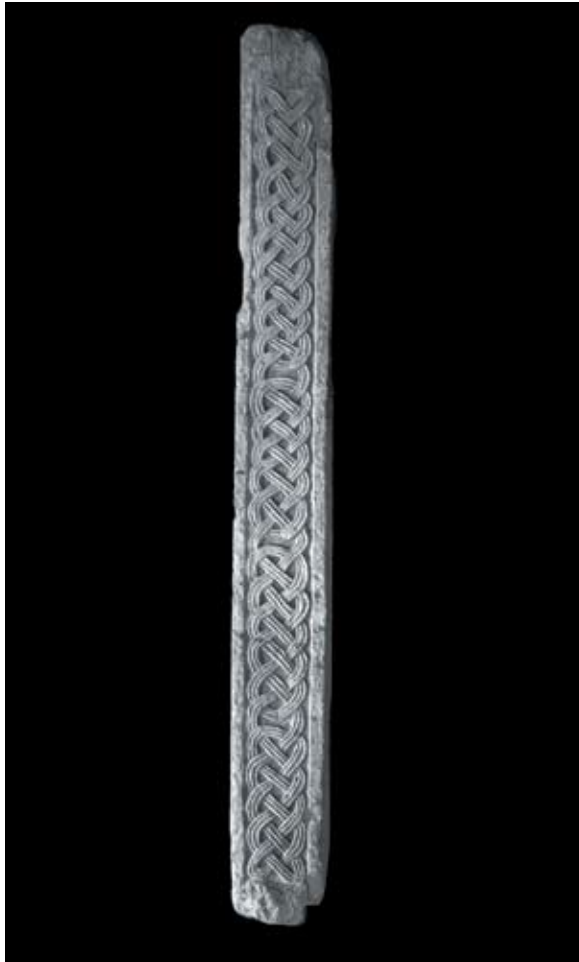
24. Nadvratnik, sačuvan u cijelosti. Ukrašen je na prednjoj strani, s lijeve i desne strane uklesan po jedan križ, a između njih se nalazi, naglašen udubljenim okvirom, prikaz od osam isprepletenih troprutih lukova. Unutar lukava prikazani su ljljan, ispod prvoga, i križ, ispod četvrtog luka. Na donjim bočnim stranama nalaze se udubljenja za dovratnike.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: vis. 23 cm, šir. 129 cm, deblj. 47 cm.

Inv. br. 3725a

Literatura: Stanić 1892, str. 75; Radić 1900, str. 109, br. 2; Jelovina 1984, str. 230, sl.4; Jakšić 1984, str. 250; Milošević 1998, str. 95; Burić 2000, str. 269, IV. 151.

25. Lijevi dovratnik, oštećen na vrhu desnog ugla. Na vrhu po sredini nalazi se križ, donja hasta mu je malo otučena, ispod križa od vrha do dna teče niz od dvadeset pet troprutih kružnica. Na desnoj bočnoj unutrašnjoj strani nalazi se duboki utor, a s lijeve (bočne unutrašnje) strane preko cijele površine vidljiv je stepenasti ukras iz antičkog razdoblja.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: vis. 190 cm, šir. 19, 5 cm, deblj. 49 cm.

Inv. br. 3725b

Literatura: Stanić 1892, str. 75; Radić 1900, str. 109, br. 1; Jelovina 1984, str. 230, sl. 4; Jakšić 1984, str. 250; Milošević 1998, str. 95; Burić 2000, str. 269, IV. 151

26. Ulomak na kojem je prikazan uokviren preplet troprute vrpce iznad kojeg se nalaze dvije haste križa, lijeva i donja.

Mjesto nalaza: Crkvina–Gornji Koljani

Dimenzije: vis. 41 cm, šir. 12, 5 cm, deblj. 5 cm.

Inv. br. 1913

Literatura: Radić 1900, str. 109.

Napomena: pretpostavljam da je ovaj ulomak pripadao desnom dovratniku zbog sličnosti s lijevim na kojem je se u istom položaju nalazi križ i pleterni motiv.

Skulptura iz Crkvine u Biskupiji kod Knina

27. Dio zabata rekonstruiran od četiri ulomaka. Sačuvani dio zabata ukrašen je u četiri pojasa. Od vanjskog pojasa sačuvale su se samo dvije kuke u desnom uglu, drugi pojas (plastično rebro) potpuno je otučen(o), u trećem trokutastom pojasu u središtu se nalazi križ čija je unutrašnjost ispunjena troprutom pletenicom, a svih osam uglova križa ukrašeno je naglašenim volutama. S lijeve i desne strane križa prikazana je ptica, okrenuta prema njemu, s grozdom u kljunu. Četvrti pojas je natpisno polje. Sačuvani segment natpisa ukazuje na posvetni sadržaj epigrafskog teksta uklesanog na arhitravu.

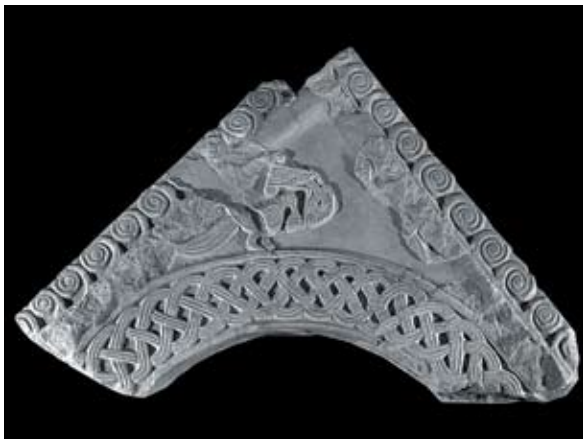
[...]DATUS GRA(tia) NA(m)Q(ue) UT[a(m?)....]

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: šir. 55 cm, vis. 44 cm, deblj. 13,5 cm, vis. n. p. 75 cm, vis. slova 2,8–4 cm.

Inv. br. 2585

Literatura: Jakšić 1980, str. 98, Tab. I, 2; Jakšić 1984, str. 246, sl. 2; Delonga 1996, str. 62, Tab. XII, 22.

28. Ulomak zabata sastavljen od četiri komada. Ukras je raspoređen u četiri pojasa. Vanjski pojas ukrašen je kukama koje se spuštaju s vrha na lijevu i desnu stranu, kuke se naslanjaju na plastično rebro u drugom pojasu, rebro je dosta otučeno, a ukras u obliku stiliziranog lišća ipak se sačuvao na desnoj strani zabata. U trećem pojasu, tj. u središnjem trokutastom polju sačuvana je donja okomita i lijeva hasta križa. Površina im je ispunjena troprutim dvopletom, a krajevi završavaju naglašenim volutama. Pod lijevom hastom prikazana je ptica s grozdom u kljunu okrenuta prema okomitoj hasti. Donji lučni pojas omeđen je s dva lučna rebra ispunjena troprutom pletenicom.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: šir. 113 cm, vis. 75 cm, deblj. 10,5 cm

Inv. br. 3514

Literatura: Radić 1897, str. 54, br. 7, 8, 9; Jakšić 1980, str. 98, 105, 107, 108 Tab. I, 1; Jakšić str. 1984, 244, 3.

29. Kapitel oštećen na donjem dijelu i na uglovima. Ukras je podijeljen u dva pojasa. Na prvom pojasu je prikazan niz lučnih arkada između koji se nalaze stilizirana stabla. Donji

dio stabala prikazan je s dva okomita rebra iznad kojih se nalaze dva vodoravna, dok su na gorjem prikazane grančice s okruglim plodovima. Drugi pojas je ukrašen, po sredini i na uglovima s dvije zavojnice između kojih se nalazi tordirani stupić.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije:

Inv. br. 3512

Literatura: Radić 1895, str. 206 sl. I, 2.

30. Akroterij šesterostranog ciborija, potpuno je sačuvan. Ukras je podijeljen na tri pojasa, a na vrhu se nalazi okrugli neukrašeni završetak sa zaobljenim vrhom. Na prvom pojasu nalaze se prikazi palminih grančica između kojih su smještene virovite rozete. Na drugom i trećem pojasu nalaze se prikazi stiliziranih stabala između kojih su lukovi arkada. Donji dio stabla prikazana je u obliku dva okomita rebra iznad kojih se nalazi vodoravno rebro. Gornji dio, na drugom pojasu, prikazan je stiliziranim grančicama koje nose okrugle plodove, dok na trećem pojasu gornji dio završava u obliku romba.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina.

Dimenzije: vis. 68 cm, promjer dna 20 cm

Inv. br. 994

Literatura: Radić 1885, str. 107; Radić 1898, str. 34 sl. 1; Gunjača, Jelovina, 1976, str. 94; Jakšić 1984, str. 249; Jakšić 2000, str. 204, IV, 29; Milošević 2002, str. 12; Jakšić 2006, str. 77.

31. Kamenica rekonstruirana iz tri ulomaka, rekonstrukcija ukrasa na drugom i trećem pojasu nije u potpunosti vjerna originalu. Ukras je podijeljen u četiri pojasa. Na prvom pojasu nalazi se prikaz četverostruko isprepletene troprute vrpce, na drugom je dvostruki preplet troprute vrpce. Treći pojas ukrašen je nizovima arkada između kojih se nalaze stilizirana stabla (?) s rombom na vrhu, dok se na četvrtom pojasu nalazi po dva para voluta između kojih je smještena palmina grančica.

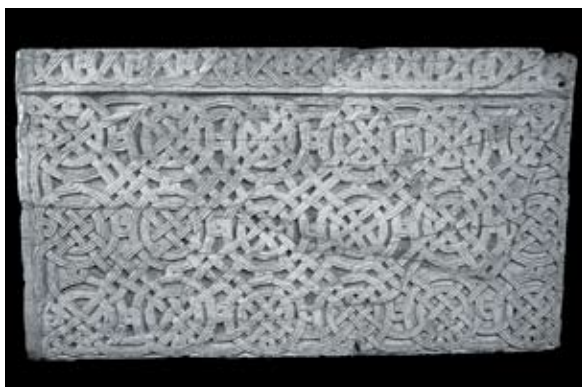
Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: vis. 48 cm, šir. četverokuta na vrhu 65 × 58 cm, promjer dna 55 cm.

Inv. br. 990

Literatura: Radić 1895, str. 206 sl. I, 1; Burić 2000, str. 205, IV. 30; Milošević 2002, str. 16.

Napomena: Na fotografiji br. 1, sl. 1 koju donosi F. Radić (vidi lit.) vidi se da su lukovi prikazani s tri rebra, a ne s dva, kao na rekonstrukciji, kao i da biljni ornament koji se nalazi između voluta ne razdvaja bazu na kojoj stoje zavojnice, nego se sama naslanja na nju. Ovu zadnju napomenu treba imati na umu kada volute na kamenici uspoređujemo s onima na kapitelima.

32. Plutej, rekonstruiran iz više ulomaka. Ukras podijeljen u dva polja. Gornje polje letva ukrašeno je nizom troprutih kružnica povezanih petljom, na lijevom kraju završava polukružno, a na desnim je oštećen.

Donje polje ispunjava složena geometrizirana mreža koncentrično postavljenih, udvojenih troprutih kružnica koje po sredini presijecaju dvije dijagonalne troprute vrpce.

Na donjem polju je prikazano osamnaest ovakvih motiva. Plutej je oštećen cijelom dužinom na gornjem dijelu kao i na desnoj bočnoj strani.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: duž. 158 cm, vis. 90 cm, deblj. 16 cm

Inv. br. 2929

Literatura: Gunjača, Jelovina 1976, str. 97; Jakšić 1984, str. 228; Jakšić 2000, str. 203, IV. 28; Milošević 2002, str. 19.

33. Impost kapitel, trokutastog oblika, na obje strane prikazan je isti motiv: četverostruko isprepletene tropruta vrpca koja na vrhu i dnu završava s dva uha. Motiv je uokviren i sužava se od vrha prema dnu.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: duž. 65 cm, vis. 34 cm, deblj. 22,5 cm na vrhu, 15 cm na dnu.

Inv. br. 3717

Literatura: Neobjavljen

34. Impost kapitel, rekonstruiran iz dva ulomka. Ukrašena s obje bočne strane, ukras je smješten u dva odvojena kvadratna polja dim. 14 × 14. Na svim poljima prikazan je motiv Salomonova čvora.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: duž. na gornjem dijelu 64 cm a na donjem 17, vis. 31 cm, deblj. 17 cm

Inv. br. 3522

Literatura: Radić 1898, str. 24 sl. I, 9; Milošević 2002, str. 16.

35. Ulomak pravokutnog stupa ukrašenog na svim stranicama. Motiv je smješten u uokvirena polja koja su na svim stranicama različita: šir. $13 \times 11 \times 12$, 5×12 , ukras je prilagođen zadanom okviru pa je prema tome i troputa vrpca uža u užim okvirima. Na svim stranicama je isti motiv: četverostruko isprepletana tropruta vrpca koja na krajevima završava s dva uha.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: vis. 31 cm, šir. 17×16 cm.

Inv. br. 419

Literatura: Neobjavljen

36. Ulomak arhitravne grede, oštećena po sredini te s lijeve i s desne strane. Ukraas podijeljen na tri pojasa, na gornjem pojasu nalaze se dvije kuke okrenute udesno, srednji pojas ima istaknuto rebro (dosta oštećeno,) s donje strane ukrašeno stiliziranim lišćem, a na donjem pojasu nalazi se dvostruki preplet troprutih vrpca

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: duž. 23 cm, vis. 22 cm, deblj. 12 cm.

Inv. br. 31

Literatura: Neobjavljen

37. Ulomak arhitravne grede, oštećen s desne strane i po sredini, na gornjem dijelu grede nalaze se dvije cijele i pola jedne kuke. Srednji pojas potpuno je otučen. Donji pojas nizom kaneleura polukružno prekriva cijelu širinu donjeg dijela grede.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: duž. 32 cm, vis. 26 cm, deblj. 11 cm.

Inv. br. 1230

Literatura: Neobjavljen

38. Kameni sarkofag s poklopcem na dvije vode. Sanduk i poklopac isklesani su od arhitrava antičke građevine. Na prednjoj strani sanduka nalaze se dva nasuprot postavljena hipokampa. Poklopac je isklesan od drugog arhitrava, njegov izvorni reljef gotovo je u potpunosti otučen. Na prednjoj strani poklopca, po sredini, uklesan je latinski križ. Poklopac je razbijen na tri dijela, s obje strane pukotine (na poklopcu) nalaze se kvadratni utori (vjerojatno su služili kao ležišta za metalne spojnice koje su držale razbijeni poklopac. Isti takvi utori nalaze se na bočnim stranama sanduka i bočnim stranama poklopca.

Mjesto nalaza: Crkvina–Biskupija kod Knina

Dimenzije: Sanduk: duž. 224 cm, šir. 82 cm, vis. 45 cm

Poklopac: duž. 234 cm, šir. 87 cm, vis. 47 cm

Inv. br. 2937

Literatura: Radić 1886, str. 71–73; Jakšić 2000, str. 208–209, IV. 38; Milošević 2002.

Napomena: U ovom sarkofagu pronađene su pozlaćene ostruge i zlatnik Konstantina V. Kopronima (uz ostale nalaze).

LITERATURA

Burić 2000

T. Burić, *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, 2000, 204, IV. 28; 205, IV. 30

Delonga 1980

V. Delonga, *Nekoliko ranosrednjovjekovnih natpisa s Crkvine u Biskupiji u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, Gunjačin zbornik, Zagreb 1980.

Delonga 1981

V. Delonga, *Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III – sv. 11, 1981, 201–228

Delonga 1996

V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Monumenta medii aevi Croatiae 1, Split 1996.

Delonga 2000

V. Delonga, *Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci–latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima*, Hrvati i Karolinzi, Rasprave i vrela, Split 2000, 216– 249

Giesler 1974

U. Giesler, *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*. In: *Studien zur vor–und frühgesichtlichen Archäologie*. München, 1974, 521–543

Gunjača 1949

S. Gunjača, *Kratak osvrt na prilike i rad u muzeja u Kninu*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 1/ 1949, 279–294

Gunjača 1953

S. Gunjača, *Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 57, 1953, 9–49

Gunjača 1958

S. Gunjača, *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1958.

Gunjača 1960

S. Gunjača, *Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1955., 1956. i 1957. godine)*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 7/ 1960, 267–281

Gunjača, Jelovina, Grčević 1976

S. Gunjača, D. Jelovina, M. Grčević, *Starohrvatska baština*, Zagreb 1976.

Jakšić 1980

N. Jakšić, *Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina*, Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije, Fiskovičev zbornik I, Split 1980, 97–110

Jakšić 1984

N. Jakšić, *Majstor koljanskog pluteja*, Izdanja HAD–a 8/1980, Split 1984, 243–253

Jakšić 2000

N. Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Rasprave i vrela, Hrvati i Karolinzi, Split 2000, 205–213

Jakšić 2000

N. Jakšić, *Biskupija kraj Knina, Crkvena*, Hrvati i Karolinzi, Katalog, Split 2000, 198–199, IV, 26; 204, IV.29; 208–209, IV.38

Jakšić 2006

N. Jakšić, *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, Katalog, Zagreb 2006, 23, 151

Jakšić, Delonga 2000

N. Jakšić, V. Delonga, *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split 2000, 270–271, IV.152

Jelovina 1984

D. Jelovina, *Ranosrednjovjekovni položaj Crkvine u Gornjim Koljanima kod Vrlike*, Izdanja HAD–a 8/1980, Split 1984, 227–243

Marun 1896

L. Marun, *Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa na Cetini*, Starohrvatska prosvjeta, god. II, 1896, br. 1, 25–28

Marun 1898–1899

L. Marun, *Notesi* (srpanj 1898. i travanj 1899.), Arhiv MHAS

Milošević 1998

A. Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split 1998, 62–131

Milošević 2002

A. Milošević, *Crkva sv. Marije mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, Kulturno–povijesni vodič, Split 2002.

Patsch 1889

K. Patsch, *Arheološko–Epigrafska istraživanja*, Glasnik Zemaljskog muzeja, XI, Sarajevo 1899, 69–124

Petrinec 1998

M. Petrinec, *Starohrvatska groblja u Biskupiji kod Knina* (Magistarski rad obranjen 5. ožujka 1998. god. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, mentor: M. Zaninović).

Petrinec 2000a

M. Petrinec, *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split 2000, 210–225, IV. 39a–h –IV. 52

Petrinec 2000b

M. Petrinec, *Koljane Gornje, Vukovića most*, Hrvati i Karolinzi, Katalog, Split 2000, 274–275, IV. 159

Petrinec 2006

M. Petrinec, *Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 33/ 2006, 21–36

Radić 1895

F. Radić, *Hrvatsko–bizantske natstupine Prvog muzeja hrvatskih spomenika*, Starohrvatska prosvjeta, God. I br. 4, 1895, 205–211

Radić 1897

F. Radić, *Mrtvački prilozi pronađeni u starohrvatskim grobovima u Koljanima kod Vrlike*, Starohrvatska prosvjeta, god. III, br. 3. i 4, 1897, 99–109

Radić 1900

F. Radić, *Ostaci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike*, Starohrvatska prosvjeta, god. V, sv. 3 i 4, Knin 1900, 107–122

Redovito tromjesečno izvješće 1891

Redovito tromjesečno izvješće Kninskog starinarskog društva, Vijesnik hrvatskog arheološkog društva, Zagreb, 13/1891, br. 2, 60–62

Stanić 1891

P. Stanić, *Rimski spomenici Vrličke okolice*, Buletino di Archeologia e storia Dalmata, XIV, 1891, 25–26

Stanić 1892

P. Stanić, *Izvješće o iskopinama na starohrvatskoj crkvi u gornjim Koljanima kod Vrlike*, Viestnik hrvatskog arheološkog društva, god. XIV, Zagreb 1892, 73–76

Shulze–Dörrlamm 1995

M. Shulze–Dörrlamm, *Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts*, Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz (1993), Mainz 1995, 557–691

Terrier, Jurković, Matejčić, 2005

J. Terrier, M. Jurković, I. Matejčić, *La Basilique à trois nefs, l'église Saint–Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): troisième campagne de fouilles archéologiques*, Hortus Artium Medievalium 11, 2005, 325–341

Zekan 2007

M. Zekan, *Starohrvatska kulturnoumjetnička baština*, Dalmatinska zagora nepoznata zemlja, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb 2007, 137–148

Vergleich zwischen den Skulpturen und der Architektur an der Lokalität Crkvina in Gornji Koljani und an der Lokalität Crkvina in Biskupija bei Knin

Schlüsselwörter: Gornji Koljani, Crkvina in Biskupija, Altarschranke, Architektur, Werkstatt des Meisters des Pluteus von Koljani, Sarkophag mit Hippokampen

84 |

AUFGRUND der erkennbaren künstlerischen Ausführung der Motive, die in zittrigen gemeißelten Linien sichtbar ist und die Angst des leeren Raumes ausdrückt, sowie anhand der besonderen Komposition der Pflanzen-, Tier- und Flechtenornamente kann die Werkstatt des Meisters des Pluteus von Koljani hervorgehoben werden. Diese Werkstatt fertigte die Skulpturen der kirchlichen Einrichtung und die Außenteile der Architektur an der Lokalität Crkvina in Gornji Koljani und in Crkvina in Biskupija bei Knin an. Leider war die Durchführung von Revisionsausgrabungen an beiden Lokalitäten Mitte des 20. Jahrhunderts notwendig, um die Dokumentation über die Architektur des Bauwerkes zu vervollständigen. In Crkvina in Biskupija war dies möglich, wohingegen die Kirchenarchitektur in Gornji Koljani nicht auffindbar war, so dass man davon ausgeht, dass sie vollständig zerstört ist. Demzufolge habe ich anhand zweier Grundrisse (ein Grundriss gibt die vorgefundene Situation wieder und der andere dient als Vorschlag einer Rekonstruktion, die auf Daten aus dem Archiv beruht) und eines kurzen Berichts des ersten Forschers dieser Stätte das Aussehen der Kirche in Koljani zu rekonstruieren versucht.

F. Radić, der in relativ kurzer Zeit alle Skulpturen dieser Lokalität bearbeitet hat und als erster die Ähnlichkeit mit der gleichnamigen Lokalität in Biskupija erkannte, ermöglichte den späteren Archäologen, in erster Linie N. Jakšić, den Meister des Pluteus von Koljani als einen der repräsentativsten Steinmetze der Vorromanik in diesem Raum hervorzuheben. Hierbei sei jedoch anzuführen, dass Jakšić bei der Hervorhebung der Skulpturen dieser Werkstatt in Crkvina in Biskupija gleiche in die Zeit nach der Herrschaft des Fürsten Branimir datierte und somit auch den Bau der Kirche in Gornji Koljani an das Ende des 9. und an den Anfang des 10. Jahrhunderts setzte. Dieser Datierung muss ich jedoch widersprechen, da man die Skulpturen der Werkstatt des Meisters des Pluteus

von Koljani in Crkvina in Biskupija nach dem gleichen Prinzip absondern kann wie im Fall Koljani, d.h. der Werkstatt, die die Skulpturen an Teilen der Architektur und folglich auch die Kircheneinrichtung anfertigte, kann man auch den Bau der Kirche zuschreiben. Dieses Prinzip kann bei dieser Werkstatt auch auf Crkvina in Biskupija anhand der Imposte der Kapitelle angewandt werden. Weitere Gründe für die Annahme, dass diese Werkstatt die I Phase der Skulpturen in Biskupija anfertigte, ist der Gebrauch von bearbeitetem antiken Baumaterial für die Herstellung von Teilen der Altarschranke im Gegensatz zur Werkstatt aus der Zeit des Fürsten Branimir und jener, die den Ambo (anepigraphisch) anfertigte, bei dem der zuvor bereits vorbereitete Stein aus dem Steinbruch genutzt wurde.

Es wurde ein Vergleich der Architektur (der Grundrisse) durchgeführt, in erster Linie der Heiligenstätte, die in beiden Kirchen mit drei rechtwinkligen Nischen endet, die wiederum mit der Ostmauer geschlossen sind. Die Pfeiler sind den Trennmauern der Heiligenstätte untergeordnet, woraus hervorgeht, dass das Nordschiff beider Kirchen am kleinsten war. Aus diesem Grund gehe ich von der Annahme aus, dass die Werkstatt des Meisters des Pluteus in Koljani beide Kirchen nach dem gleichen Konzept erbaute und auch die Kircheneinrichtung anfertigte.

Ein weiteres wichtiges Argument für die Datierung der betreffenden Werkstatt in die I Herstellungsphase der Einrichtung geben die Funde der vergoldeten Sporen und Golddukaten von Konstantin V. Kopronim aus dem Sarkophag mit Hippokampen (der gleichfalls die Arbeit dieser Werkstatt darstellt) aus Crkvina in Biskupija.

Diese Funde werden ungefähr in die Zeit um das Jahr 830 datiert, so dass man davon ausgeht, dass sowohl die Kirche in Koljani als auch jene in Biskupija in dieser Epoche entstanden.